De overgave

Elisabeth Zernike

bron
Elisabeth Zernike, *De overgave*. Elsevier, Amsterdam 1925

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/zern001over01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

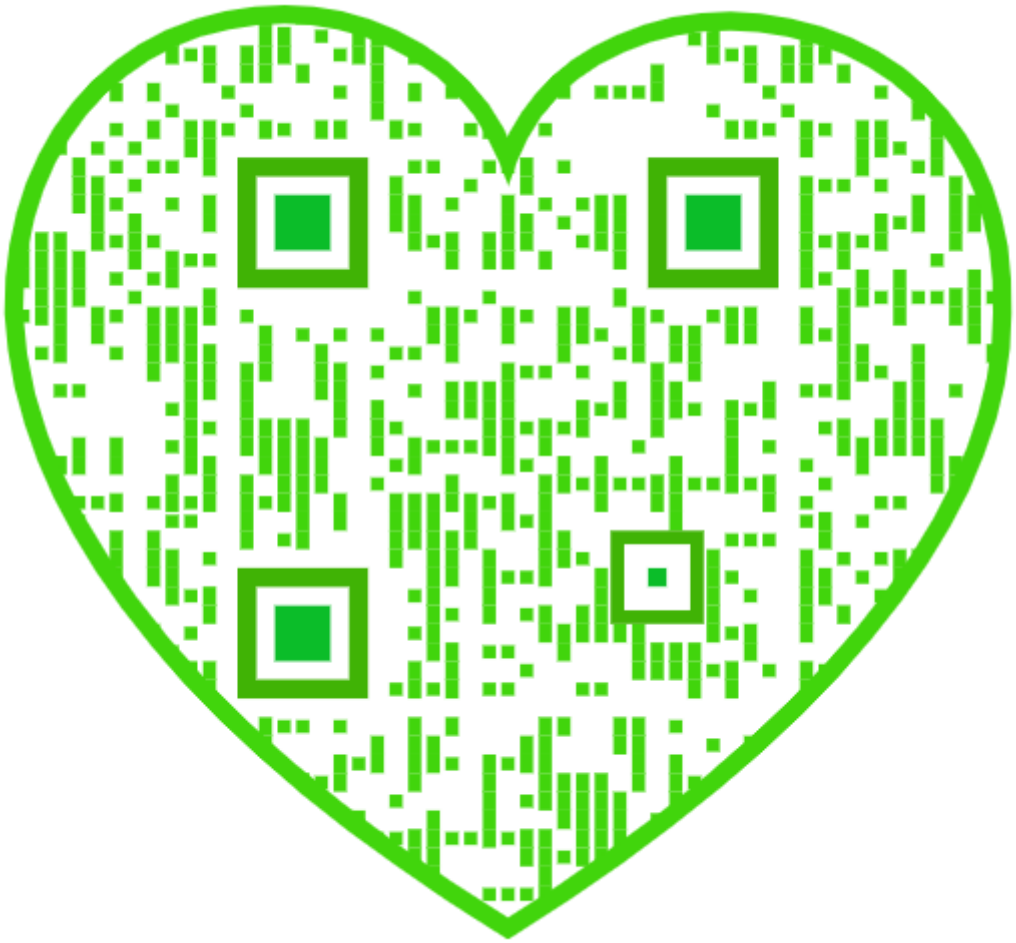

Eerste hoofdstuk.

I.

Een oude huisknecht kwam om den kerstboom te verplaatsen; zijn grijze hoofd ging schuil onder de bont-beladen takken. Een klokje viel, spatte uiteen in flinsters van glas - toen een ster, rood en geel in zijn diepe voegen. De kaarsjes waggelden en dropen snel af. De gasten glimlachten welwillend. Een oogenblik was het of de knecht alles zou laten vallen. Maar toen kwam er alleen een open plek middenin de zaal, waar wat stof en dennegroen lag. In een hoek, bij een oude leunstoel, stond nu de boom.

De gastheer hief zijn hand op en deed een paar stappen naar de kale plek in 't midden. - Wat ik u verzoeken mag, waarde vrienden - dit alles niet symbolisch te nemen. Een ster die valt - en een wankelend Christendom -

- Ho - ho, onderbrak men hem.

- Het is maar, dat ik de dames van den linker vleugel niet kon zien als ik rechts zat - en - Hij liet zijn luiden toon varen. - U, mevrouw Busky, heb ik nog nauwelijks begroet.

Mevrouw Busky reikte hem haar hand en hij ging naast haar zitten.

- Mooi, deze vrije blik. Waarschijnlijk had het jonge volk liever dat donkere middelpunt behouden. Maar -

niet waar? - hoe ouder men wordt, hoe meer gevoel voor het open vizier. - Hij keek haar aan.

- Wat dunkt u.

- Ik weet niet. Men zegt: de jeugd is onbeschaamd.

- En daarbij onhandig; tenminste de mannelijke jeugd, en in Duitschland.

- En welke Duitscher heeft niet zijn stokpaardje?

Hij haalde zijn schouders op. - Onze jongens hebben zich eenmaal laten doodschieten.

- Tja - dat zegt men over de heele wereld.

- Toch staat u nader tot de Duitsche vrouw die niets heeft verloren, dan tot de Fransche moeder, wier beide zonen gesneuveld zijn.

- Och - gelooft u dat de Franschen zóó triomfeeren?

- Ja.

- Misschien; ik benijd ze niet. Wij vieren nu toch ons Kerstfeest in vrede. - Ze keek naar den boom - wat al te aandachtig, meende hij - en was er niet een glans van spot in haar oogen?

- De versierselen zijn oud, mijn vrouw bewaart ze in watten.

- Ja - ze is een goede huisvrouw, en ze wordt mij dikwijls tot voorbeeld gesteld.

- Door uw man? - mannen zijn ondankbaar.

Ze gebaarde luchtig met haar handen. - Maar ik blijf die ik ben. Och - ik vraag hem: is de wereld het waard dat we ons zelve herzien?

- En hij antwoordt?

- Als we sterk genoeg zijn, kunnen we buiten de wereld leven.

- Hij is een prachtkerel.

Ze spitste haar lippen wat. - Hm, een idealist.

- En u, mevrouw Griselda - fataliste?

Haar handen legde ze gevouwen in haar schoot. - Ik doe mijn best het niet te zijn, niet erover te denken. Sinds den oorlog denk ik heel weinig. - Ze keek hem aan. - Beste vriend, wat een vertrouwelijkheid.

Hij knikte en schraapte zijn keel. - Ik dank u. Busky en ik kennen elkaar al zoo lang - een menschenleven - en ik mocht hem altijd graag.

- Maar ik ben niets méér dan zijn vrouw.

- Niets meer, neen - het zou veel kunnen zijn.

Ze zwegen. Dan wendde mevrouw Busky haar hoofd en begon de gasten op te nemen. - Is dat niet die Hollandsche vrouw - hoe heet ze ook? - mijn man spreekt veel over haar.

- Mevrouw Weicht - ja - en ‘men’ fluistert over hen beiden.

- Dat heb ik gehoord, sommige menschen kunnen niet fluisteren. Het is een beschaafde vrouw, ik wil een beetje met haar praten.

- Zal ik haar bij u brengen?

- Neen, ik zal zelf gaan. - Ze stond op en knikte haar gastheer toe.

Josien had naar hen zitten kijken. Griselda, dacht ze, wat toch een vreemde naam, en ook haar schoonheid is vreemd. Ik moet haar wel bewonderen, en ik heb eerbied voor haar; maar toen Albert bij me was, heb ik niet aan haar gedacht; en hij ook, hij dacht niet aan haar. - Ik heb hem lief - dit leeft buiten alles om in me;- ik kan

met Griselda praten en lachen en ik voel me niet schuldig. Misschien zou ik het haar ook kunnen zeggen. Maar dat hij mij dat alles over zijn dochter verteld heeft - als ze dat wist -

- Josien stond op om mevrouw Busky te begroeten.

- Hoe gaat het u? ik ben blij u weer eens te zien. Waar zullen we zitten? in de schaduw van den boom? Ja, al die vlammetjes zullen ons goed verlichten. - Mevrouw Busky legde haar hand op Josiens arm; ze glimlachten beiden en liepen de zaal door.

- Mooie vrouwen - zei professor Henning tot zijn buurman.

- En rivalen.

- Och - ik heb Erich Weicht gekend, we waren samen aan de Reichsanstalt. Doodjammer dat die man gevallen is.

- In de eerste dagen.

- Ja - Zij moet gezegd hebben: goddank, den oorlog heeft hij nauwelijks beleefd.

Ze zaten naast den boom. - Lieve mevrouw Weicht, hoe viert men het Kerstfeest in Holland?

- Men viert het niet.

- Ah - de laatste jaren niet - uit protest? - en omdat de sterren te duur zijn geworden?

- Nooit - het past niet bij ons.

- En - heeft u in Holland wel een passenden godsdienst? - ik vraag niet uit onbescheidenheid.

Josien glimlachte. - Tja, we hebben zooveel sekten, dat het een zoodje is.

- Maar u en uw familie staan daarbuiten, denk ik. Ze haalde licht haar schouders op. - Velen staan er buiten.

- En het interesseert u niet. Heeft u Triesinger wel eens hooren preeken? hij is hier ook vanavond, en als ik hem zie, denk ik aan mijn zonden.

- Doet u dat goed?

- Neen, ik krijg er hoofdpijn van. - Maar nu wat anders, mevrouw Weicht. De menschen vragen mij altijd, - juist mij - waarom u nog hier bent?

Ze keken elkaar glimlachend aan. - En wat zal ik antwoorden? wat me zoo voor den mond komt. U heeft hier uw huis, uw herinneringen.

- Ja, bedenkt u zich maar nooit te lang op een antwoord.

- Luchtig-weg - u en ik begrijpen elkaar. - Komt u toch nog eens bij ons - we zien u zoo graag - en we zijn eenzaam, als u.

- Nu zijn al uw kinderen uit huis. - Ze dacht aan Albert, hoe hij had zitten praten. Ze zag zijn gezicht.

- Ja - o, ik ben veel bij mijn dochters; ze wonen op het land, weet u.

Josien beaamde. - Hij hield van zijn kinderen;- hij keek maar zoo stil voor zich uit, terwijl hij sprak. - Och, als zooveel jonge mannen zich laten dooden, moeten de jonge vrouwen ook wel hun ondergang zoeken. Wie zou ze kunnen weerhouden? Ada's verloofde is gesneuveld; ze had met hem het sexueele leven gekend. Dat was niet goed - nee - maar op zich zelf was het niet zoo'n heel groot kwaad. Nu is ze - god weet waarheen.

- Mevrouw Weicht, ik denk altijd aan u als aan de moeder die haar eenig kind verloor. Ik zelf ben niet moeder geweest in de eerste plaats - maar ik zou willen dat wij vrouwen het konden zijn.

- Ja - we willen voor anderen - maar voor ons zelf? -

Mevrouw Busky nam Josiens hand in de hare. - U bent nog zoo jong; u moest naar Holland terug gaan en opnieuw beginnen te leven.

Josien aarzelde een oogenblik voor ze zei: There is no second chance for most of us.

- Och, ik weet niet - het leven is soms zoo overvloedig.

Er kwamen eenige jonge meisjes binnen, die zich lachend aan de piano schaarden. Nu zongen ze een oud Kerstlied.

> Es wachen beim Kindchen die Engelein,
> Sankt Josef schaukelt das Krippelein.
> Maria schliesset die Augen treu,
> Die Hirten singen ihr Melodei.

Het klonk wat heel beschroomd en wankel, maar een volgend vers ging beter.

- Heel goed - zei mevrouw Busky. - Toch weet ik niet of zulke liederen ons nog wat helpen. En waarom: die Augen treu? - Maria is haar zoon niet trouw gebleven, wel? Dat verwijt ik haar niet - het ligt buiten het wezen van de moeder. - De meisjes zongen weer:

> Die grossen Kön'ge
> Kamen gegangen
> Zu drei;
> Sie hörten beim Stalle
> Unter dem Sterne
> Geschrei.

Vreemd, dacht Josien, dat deze vrouw zoo verstandelijk praat - ik zal haar niets meer tot antwoord kunnen zeggen.

En hoe anders is hij - hoe veel eenvoudiger. Hem kon ik troosten. - Och Albert, de Verloren Zoon keerde ook eens terug, en een vader heeft veel erbarmen. Wonderlijk, dat het Bijbelverhaal niet sprak van een moeder;- en dit had haar nooit eerder getroffen. Trouw ligt niet in den moederaard, zei Griselda. Maar van hém zag ze een grootsch gebaar van blijdschap en ontferming.

Mevrouw Busky boog zich naar Josien over. - Ziet u dat blonde vrouwtje, dat met haar handschoenen speelt? - Haar man is terug; het was een oorlogshuwelijk - en nu willen ze elkaar niet meer kennen.

- Waarom niet?

- Ja - waarom niet;- ze vinden tien redenen voor één. Twist binnenshuis, daarvan hebben we hier overvloed. Laatst zei iemand me: de ellende van den oorlog is, dat de verkeerde mannen sneuvelen;- die terug komen zijn niet welkom. - Dit is geen cynisme.

- Maar uw man zou het nooit zeggen.

- Mijn man? - lieve mevrouw Weicht, ik heb vanavond al meer moeten hooren dat mijn man een idealist is. - Het staat hem goed - hij heeft van die kinderlijke oogen.

Josien zweeg. Hoe sluw wist deze vrouw haar minachting te uiten - en vond nog een willig oor bij haar. - Het staat hem goed - zijn kinderlijke oogen - of begreep ze het verkeerd? - Ze herinnerde zich dat Erich eens iets gezegd had over de levenswijze houding van een domme vrouw. Vreemd - hoe had Erich dit geweten? Hij had weinig vrouwen gekend, en stierf lang voor de groote ontreddering.

- Dat blonde schepseltje doet niet anders dan harpspelen - doet niet anders, den heelen dag. Stel u voor,

ze trekt het groote ding naar zich toe, vleit het tegen haar schouder - ik wed dat we het straks zullen zien.

- Is haar man niet hier?

- Neen.

De oude huisknecht kwam met de harp. - Ah - wat zeg ik u.

Josien stond op - U neemt me niet kwalijk? - Weer knikten ze glimlachend tegen elkaar. - Bezoekt u ons toch vooral, mevrouw Weicht - niet waar, vóór u naar Holland terug keert.

- Met genoegen.

Josien zocht den gastheer en mevrouw Busky oogde haar na.

II.

In den nacht ontwaakte Josien en voelde haar droomen verijlen. Om haar heen was het zachte licht van de maan. Ze zei zich zelf: eerst heb ik gedacht: wat mooi is de maan, en toen heb ik mijn droomen vergeten. Droomde ik van Albert? - ja, ik liep met hem naar huis - en plotseling zei ik: ik houd van je. En - maar ze glimlachte, omdat ze een droom wilde máken.

Hij had haar naar huis gebracht. Toen ze in de kleedkamer naar haar mantel zocht, stond hij voor haar en hield den mantel uitgespreid. - Mevrouw Weicht -

- Bent u het-? ik heb u den heelen avond niet gezien.

- Ik ben juist gekomen. - En nu leek het of hij om haar gekomen was. Hij groette vele bekenden, maar bleef dicht bij haar - aldoor hoorde ze zijn stem.

- Een vergadering? - ja zeker, een heel onbelangrijke conferentie - soms komt alle politiek me onbelangrijk voor. - Ze dacht toen: hij weet misschien iets van Ada, en vroeg het hem, zoodra ze buiten waren.

- Nee - nee, zei hij - geen nieuws - ik verwacht het ook niet. Alle spanning is gebroken toen ze weg ging. Vóór dien ben ik in angst geweest - toen ze nog bij me was en ik voelde haar niet te kunnen houden.

- Maar nu - ze is toch nog niet verloren.

Hij haalde zijn schouders op. - Gelooft u.

Ze voelde hem ver van zich, door dat onverschillig woord; ze moest hem terugwinnen - maar ze zweeg. - De straten waren slecht verlicht en leeg van menschen. Een kille weemoed was in haar;- hij had haar niet lief - in heel dit leven zou hij niet meer aan liefde kunnen denken. De oorlog was verschrikkelijk - zijn zoons sneuvelden, en Ada - zijn jongste dochter - de liefde werd verkracht;- de sterken zouden zonder liefde blijven, de zwakken omgaven zich met den schijn. Was hij sterk? - Ze wilde zeggen: ik houd van je - ze wilde haar hand op zijn arm leggen. Dan mocht hij die hand niet grijpen. - Och, moest hij zeggen, och, dwaasheid; en lachen, ja, heel even lachen, dat zou haar doen huiveren. Zoo verschrikkelijk was de oorlog geweest.

- Doet zij slechter dan uw andere dochters, die getrouwd zijn om geld, en de rust van het eigen huis, en -

- Ja - zij had eens een zuiver besef van liefde in zich.

Ze had gebloosd. - Och, terwijl ik dit vroeg, wist ik het antwoord.

Nu keek hij haar aan. - Waarom wilt u mijn kind zoo graag verdedigen?

Liefde brak in haar los als een bron in de aarde. Ze had alleen nog verlangen naar zijn dichte nabijheid, de warmte van zijn mond, zijn adem. Ze hief haar gezicht naar hem op en glimlachte vaag. Zwijgend liep hij naast haar voort.

En nu voelde ze, dat ze weg moest uit dit land. Ze richtte zich op in bed - 't was of ze plotseling gespannen luisterde. - Lieve mevrouw Weicht, de menschen vragen me, waarom u nog altijd hier bent. De menschen kregen achterdocht, wezen haar na. Bah, die sentimenteele Duitschers - alsof het graf van haar kind voor hen niet voldoende zou zijn. Maar waarom was hij gekomen en bracht haar naar huis? - hij had naar Frau Griselda niet gevraagd. Ze bood zich hem aan, ze hief haar gezicht naar hem op, en hij bleef strak doorloopen. Heel armelijk liepen ze door de grauwe straat, elk eenzaam met zich zelve. Ze wilde schreien om die eenzaamheid. Eens kwam ze in dit land - toen was ze jong en gelukkig - en ze kreeg een kind. Hoe zwol het leven in haar! - Nu was er niets meer, niets dan deze hunkerende, dwaze liefde. Ze legde zich neer, en trachtte te slapen. Maar ze zag Albert; hij had den kop van een faun, en het wat te zware lichaam van den intellectueel. Ze was even groot als hij, maar wat had hij een geweldige schouders! En haar huid was zacht als een bloemblad; ze was de jongste van de mooie meisjes Mazehof - maar toen ze Erich Weicht trouwde, dacht ze niet aan haar schoonheid. Argeloos gaf ze zich - nu zou ze dat nooit meer kunnen. - Albert had het gezicht van een satyr - hij loerde op haar - en Frau Griselda glimlachte hooghartig. Goed - ze ging niet naar Holland terug; of ze ging dadelijk, vóór ze het iemand kon zeggen. Dan kon het schijnen of ze haar plan lang van te

voren had gemaakt. En waarom schijn? - Ze woelde in haar bed. Naar Holland terug - ze zag het huis van haar ouders. Op alle dingen lag een overdadige glans. Er was veel blinkend koper - er stond een zilveren theeservies op het zware buffet. In den salon hingen gordijnen van zijdamast, en de meisjeskamer had altijd bloemen. - Ze kon niet terug - de weelde was te benauwend. Vroeger had ze het ouderlijk huis zonder denken aanvaard - maar dat was lang geleden. Nu - ze kon een eigen huis in Holland hebben, klein en sober. En dan? - naar de leege wanden kijken, en de leegte voelen in haar hart. Mijn God, wat wilde ze? - in Alberts huis zijn? - naast Griselda? - Ze wilde dat Griselda stierf. Nu zat ze weer op in haar bed en leunde haar hoofd tegen den muur. Nee, nee, fluisterde ze - dat niet.

De maan scheen naar binnen. Ze voelde de eeuwigheid van een maannacht - en het gebondene, machtelooze van den menschelijken wil. Het was maar beter niets te willen - zwijgend het leven over zich te laten gaan. De mensch was alleen groot, misschien, in het bukken. - Ze moest weg uit dit land.

III.

Josien stond tegen het raam geleund en keek naar buiten. Kinderen speelden in de sneeuw - Waarom had ze niet altijd in deze kamer gewoond? - Och, ze herinnerde zich: eens kon ze die joelende kinderen niet verdragen. Toen haar jongetje stierf - maar hij was nog zoo klein, een wiegekindje. En ze had hem zoo graag eens tusschen spelende

makkertjes gezien, onbewust van haar. 't Was of ze hem zachtjes vooruit schoof, de groote wereld in, en hem los liet om hem beter te kunnen bekijken. Hij had een blank gezichtje, en zijn haartjes waren rossig. - Boven het wit van den tuin wemelden de naakte boomtakken en glommen van vocht. Josien trok den rooden doek die ze om haar schouders had geslagen, dichter om haar hals. Ze droeg een oude, zwarte blouse, die ze bij 't opruimen had gevonden, en ook de roode shawl was in lang niet gebruikt. Deze schamele kleedij paste in de leege kamer, vond ze. Bijna alle meubelen waren verpakt. Wat er nog stond - een paar stoelen, een vierkanten tafel, had ze voor weinig geld aan buren verkocht. Dien nacht zou ze nog slapen in het eigen huis - morgen ging ze, - morgen liet ze dit leven achter. Soms, even, was het een weldoende gedachte, dat ze naar het huis van haar ouders trok; en soms ook zei ze, niet langer stilstaand bij het eerste komen: maar het wordt een gevangenis.

De kinderen maakten een vesting van sneeuw; ze rolden kogels - één riep er om handgranaten. Bij een klop op de deur wendde Josien zich af. - Ja! - Het dienstmeisje kondigde bezoek aan.

- Bezoek? in deze ontreddering?

- Ik heb alles gezegd - maar of u dan even zelf wilde komen.

Josien haalde haar schouders op. - Laat mevrouw binnen; en verwonderd herhaalde ze: von Schachheim - de naam was haar vreemd. Maar de vrouw die nu over haar drempel kwam - dat was Ada - Ada Busky. Even keken ze in elkaars oogen, kort en fel, zonder een glimlach van herkenning.

- Gaat u zitten - morgen reis ik weg - het is heel kaal hier.

- Ik begreep - dat u - nu gauw weg zoudt gaan - ik heb tot op 't laatst gewacht.

- U - hoe weet u iets van mij.

Ze gingen zitten, ieder aan een kant van de leege tafel. Josien zag hoe Ada langzaam den bovensten knoop van haar mantel losmaakte. Ze had een mooie verzorgde hand, en droeg eenige ringen.

- Ik woon tegenover u, al sinds maanden - sinds ik weg ben - maar diep in 't geheim. - Haar woorden klonken vlak, zonder een zweem van piquanterie.

- Ik heb alles uit uw huis zien dragen - en - vader kwam wel eens bij u, is 't niet?

- Ja - hij kwam wel eens, hij sprak me over u. Ada knikte. - Ik heb hem een paar maal gezien. Eens dacht ik toen ook te komen - maar och - en het was nog niet zoo noodig. - Weer die onbewogen stem, niet hard van klank - maar als zonder begrip, zonder leven.

- Ik wilde u vragen: kunt u naar mijn ouderlijk huis gaan, en wat van mijn sieraden meebrengen. Ik weet niet precies - ik heb indertijd weinig meegenomen - er moet nog wel wat zijn;- ik heb geld noodig.

- Hoe zou ik dat kunnen doen?

- U vraagt vader te spreken - hij haalt ze voor u. Kunt u het vandaag nog doen? of morgen.

- Ik kan het niet doen.

- U wilt niet - u veroordeelt me.

- Nee, dat weet ik niet - ik kan niet oordeelen.

- Dus uw weigering berust op iets anders.

- Ja. - Ze zwegen een korte poos. Josien voelde de spanning van haar gedachten. Maar ze moest kijken naar Ada, aldoor kijken. Hoe kon die vrouw zoo rustig zijn - er was veel in haar afgestompt, misschien. Toch was haar gezicht nog het zelfde: fijn besneden, zonder één matten, onvoldanen trek. De neus vooral was edel - en de vorm van de oogen - en de smalle roode lippen. Mijn mooie dochtertje - zei Albert. Misschien was het alles zoo tragisch niet. Hoe graag wilde ze hem dit vertellen. Waarom had ze geweigerd?

- Nu - zei Ada - ik vind wel een anderen weg; dit leek me een goede oplossing - maar -

- Heeft u uw vader nooit iets laten weten?

Ada schudde haar hoofd. - Hij zou het moeder hebben verteld. Deze ver-doorgevoerde eenheid van man en vrouw - Niet waar? - je hebt eenvoudig niet: een vader - je hebt: vader-en-moeder.

- En?

- Moeder zou niet gerust hebben voor ik weer thuis kwam.

- En is dat zoo ondoenlijk?

Ja - volwassen kinderen in het ouderlijk huis vind ik een wantoestand. Ik heb dat altijd zoo gevoeld. Toen ik zestien jaar was, wilde ik weg, met alle geweld. - Ze hebben me vastgehouden, eenmaal naar huis terug gebracht. Er moest wat op gevonden worden - de Staat moest de rijpere jeugd opvoeden, bijvoorbeeld.

Josien glimlachte.

- U bent het niet met me eens?

- Ik weet niet;- maar morgen ga ik naar mijn ouders terug.

De ander keek haar scherp aan. - Denkt u dat u dat volhoudt?

- Neen - tenminste niet lang.

- En dan?

- Dan zoek ik weer wat anders.

- Zoek dan liever dadelijk: dat andere.

- Ja, misschien was dat beter. Maar soms is een mensch te lusteloos om lang te zoeken. - Terwijl ze nog sprak, voelde ze dat haar woorden geen weerklank vonden.

- Daarmee paaien we ons zelf gauw; moeheid, verdriet - och -

- 't Is of u niet gelooft aan verdriet.

- Nee - niet zoo recht. - Ze fronste haar wenkbrauwen. Plotseling stond ze op. - Mag ik bij de kachel gaan zitten? mijn mantel uit doen?

- Graag. - Josien nam mantel en hoed over. Nu was Ada een ander geworden. Heur stroo-blonde haar droeg ze kort geknipt. Ze had een fel-gele zijden jumper aan, op een donkeren rok. Haar armen, half ontbloot, waren mager en sterk gespierd. De weelde, het zinnelijk schoon vielen weg - toch had ze Josien nooit sterker geboeid dan nu. Ze schoven beiden hun stoel voor de kachel en op het rekje van de kachelplaat zetten ze hun voeten. Zou er ooit verwondering zijn in die groote, heel lichte oogen? - iets van schuwheid, voor het vreemde leven - of -

- Waar denkt u aan? -

- Ik denk hoe uw oogen zullen zijn, als u ouder bent geworden.

- Menschen die heel weinig met ons in leeftijd verschillen, zeggen zoo iets.

- Ja? - maar u zoudt vertellen.

Ze lichtte haar hoofd op en maakte een spelende handbeweging.

- Van dat verdriet; de menschen maken er een godsdienst van. Er is een Fransche versregel - zegt u het maar.

- L'homme est un apprenti, la douleur est son maître.

- Juist - son maître. Wat een zwakheid is in ons, en meest nog zwakheid van het lichaam.

- O nee -

- O ja. Bent u héél sterk, en eet u veel oorlogsbrood? - ik wel.

- En bent u onaantastbaar? -

- Och - verdriet schud ik van me af. Den laatsten keer dat ik verdrietig was, zei Hans tegen me: (Hans is mijn man) laat je haar knippen. Toen kreeg ik zoon heerlijken frisschen kop, en toen was het over.

Ze lachten beiden.

- Goed - maar als er nu straks een nieuw verdriet komt?

Ada sloeg haar armen om haar knieën. - Maar het is niet onuitputtelijk.

Josien lachte nog. - Mijn god, gelooft u? - u bent een heerlijk mensch.

Ze keken elkaar aang Heel helder waren die lichte oogen, maar zonder dieperen glans.

- Wek ik u op? - een beetje, hè? Ze stak een hand uit, die Josien greep. - Toe, noem me Ada. Er komt een nieuwe tijd. O, dass wir Du sind einander! Houd je van de jonge dichters? Je moet in Duitschland blijven, er gaat hier veel

gebeuren. - Josien drukte de hand en liet haar toen los.

- Dank je wel - maar ik kan niet goed hier blijven, Ada. Ik weet wel dat ik een engen kring om me heen heb getrokken;- ik ben anders dan jij, ik zal altijd weer het verdriet moeten overwinnen, dat kost tijd, en moeite. Altijd weer - ze glimlachte - Het is onuitputtelijk.

- Doordat je het eenmaal tot je afgod hebt gemaakt.

- Och - Even was het stil. Toen zei Ada met onbewogen stem: - Houd je van mijn vader?

Josien kon niet onmiddellijk antwoorden, er was een verzet in haar tegen het plotselinge en starre van de vraag, maar voelde haar liefde te groot om te verzwijgen, alleen omdat de stemming niet gunstig zou zijn.

- Ja - ik houd van hem....

- Je zegt dat met zoon stillen triomf - dwaasheid; moeder is iemand die zich nooit op zij zal laten dringen.

- Maar dat heeft met mijn liefde niets te maken.

- Zoo - geluk er dan mee. - Ze schudde haar hoofd, zoodat de korte haren dansten.

- Jullie - jullie wilt eenmaal slachtoffer worden.

- En je zei dat ik triomfeerde?

- Ja - één oogenblik vermag je jezelf op te zweepen door theorieën dat liefde altijd overwint - maar de rest is huilen.

- Hoe weet je dat?

- Is 't soms niet waar?

- Nee.

Weer klonk haar lach. - We zijn net kinderen, zoo overtuigend in onze replieken.

- Ja. Maar geloof jij niet dat het bestaande huwelijk onhoudbaar is?

Josien trok even met haar schouders. - Och ja - het zal zich zelf dan wel vernietigen, op den duur.

- God - jij hoort tot de menschen die wachten kunnen - of die denken dat het altijd goed is, te wachten. - Ze stond op. - Nou, ik moet weg. Bij de kachel zitten is wel leuk, maar -

Josien vulde aan, een beetje glimlachend: maar er moet gestreden worden om al het nieuwe.

- Och - over het huwelijk valt zoo veel te zeggen, en ik was op zoek naar geld.

- Er zijn ook geld-huwelijken.

- Tja -

Ze hielp Ada met haar mantel. - Ik zou graag wat voor je doen. Zal ik je vader per brief om hulp vragen? - of neem wat geld van mij.

- Pas op - als je zoo begint, dan kon ik wel eens de helft eischen van alles wat je bezit - eischen, zie je. En als het veel is, geef ik weer de helft aan een ander.

- Ben je ook van *die* kracht.

- Ik ben van alle krachten.

- En als je eens met me mee ging naar Holland?

- Naar Holland? dat binnenzeetje, waar het nooit kan stormen? en waar de levende visch in 't zout wordt gezet? Dank je - maar morgen breng ik je naar den trein. Hoe laat?

Josien noemde het uur. - Lief van je, dat je me brengen wilt. - Terwijl ze sprak, kwam de ontroering sterker naar boven. Ze zou niet heel alleen dit land weer uitgaan, ze

vond nog een vriend, op 't laatst. Luchtig legde ze haar hand op Ada's arm. - Dus tot morgen. Ik ben blij dat je gekomen bent. En waarom ik niet naar je huis kan gaan - - Je hebt al afscheid genomen, zeker.

De ander knikte. - Je moeder zou me niet weer ontvangen. Zij stempelde het tot een laatste bezoek, niet ik. - Het is drie weken geleden, en ik zou er nu haast om kunnen lachen. - Dag - dag Ada. Hoe was het ook? - O, dass wir Du sind einander.

- Ja - onthoud het maar. Tot morgen. Morgen begin ik opnieuw: je moest in Duitschland terug komen, zoo je er al niet blijven kunt.

- Goed, morgen.

- Dag Weicht - ik weet je voornaam niet.

Josien glimlachte - Dag -

Tweede hoofdstuk.

I

Josien keek nog steeds naar buiten, terwijl ze in haar hoekje zat. Het land werd donker; eenzaam, tusschen boomen, stond een enkel huis. Het regelmatig denderen van den trein had haar moe gemaakt; en dan haar vele, telkens overspringende gedachten. Een heel leven was voorbij; nu reisde ze weg. En ze wist ook weer dat Erich van haar weg was gegaan - lang of kort geleden. Vandaag leek het kort - vandaag moest ze er aldoor aan denken. Hoe droevig hij geweest was - al probeerde hij te glimlachen. En voordien was hij haar steun door zijn sterke opgewektheid. O, die eerste jaren! Hij vroeg of ze het leven wel even lief had als hij. Ja - zei ze - ja, maar toch anders. Doordat ik jou lief heb, houd ik van het leven. En ze keek hem aan. - Blijf altijd bij me. Ze stond in zijn omarming - en hij lachte. - Natuurlijk, kind, ik houd zoo van je. - Wat was hij jong, en zij werd ouder - zij alleen. Nu paste ze al niet meer bij hem, door alle tranen die ze geschreid had. - Ze sloot haar oogen. Straks kwam ze in Holland! ze zou slapen in het oude huis. Dien nacht had ze maar gewoeld in haar bed, had besloten te blijven - om Ada, om al het nieuwe in Duitschland. Maar was toch heel vroeg weer op, om den trein niet te missen. En zoodra ze haar huis uit-

kwam, daar was Ada - streelde het oude paard voor het rijtuig en riep: goedenmorgen, we komen er wel. En zachter zei ze, terwijl ze haar het rijtuig induwde: Weicht, houd je goed. - Ze zaten gearmd, ze spraken niet veel. Op 't laatst drupten de tranen over haar gezicht. Ada zei, dicht bij haar oor: je gaat naar Holland, zeg. Toen lachte ze toch even: naar mijn ouders.

- O, de aankomst zal mooi zijn.

Maar ze had zich nog nooit die aankomst voor gesteld. - Ze opende haar oogen. Een heer, tegenover haar, deed zijn buurman grensverhalen. Ze dacht aan haar bagage, de sleutels - voelde ineens dat ze iets liefs terug zou zien: Holland. Ze probeerde in Hollandsche woorden te denken - maar nu leek er niets te zijn om aan te denken. Ze prevelde: het is toch mijn moedertaal - ze hoorde de stem van haar moeder. Wonderlijk ontroerd zag ze zich zelf tegenover de luid pratende mannen. - Zijn we er gauw? - vroeg ze plotseling.

- Bitte? - Ze glimlachte en herhaalde -

De trein minderde al zijn vaart. En meteen kwamen alle reizigers in actie. Ze verstopten de gang met hun bagage, het werd een gestrompel en geduw, een haasten en schreeuwen. Buiten was het grauwe donker; Josien hief even haar gezicht op, ze voelde den wind aan haar wangen - maar ze moest mee voort in den stroom. Al die menschen, dacht ze - wat willen ze. Ze komen toch niet in hun land terug zooals ik - en wat slepen ze veel mee. Ik ben in twee jaar niet in Holland geweest. O ja, ze moesten haar zeker voor laten gaan! - een apart deurtje voor Josien Mazehof. Ze ging op haar koffer zitten - het zou lang duren. Liefst

wilde ze nu haar gedachten uitschakelen - tot Arnhem bijvoorbeeld - dit alles werktuigelijk doen. Zoo een tijd lang te midden van de menschen staan en hen bot bekijken - gevoelens konden daarbij niet leven. Maar ze dacht plotseling dat er misschien iemand aan de grens zou komen, haar tegemoet. Wie? - vader, of Gerda, of Ann-Mary en Gerda samene Ze zou hen zien - ze omhelsden haar. Ze waren nog precies als vroeger. Dag - heerlijk dat jullie daar bent - ja - ja, dag. Neen, ze zouden niet komen, ze had hen verwaarloosd, ze wilde maar nooit uit Duitschland weg, - dat was heel dwaas. Na zóóveel aandringen werden ze onverschillig. Maar ze zouden toch bedenken hoe alléén ze nu was. Och, stil, ze wisten niet wat dit alles voor haar beteekende. Ze zouden maar luchtig praten over hun eigen leven, en de stille dofheid van haar oogen niet zien. - Ik ben wel moe, dacht ze - dat ik zóó in zelfbeklag verval. Ze schoof voort met haar koffer. Even weer speelde de wind om haar hoofd, en ze hoorde Ada's stem: houd je goed, Weicht.

II.

Ze lag in den salon op de sofa en vóór haar zat haar moeder. Haar oogen deden pijn door het vele licht, maar het was zoo feestelijk voor haar ontstoken.

Ze zei, met een lachje: de stad was geïllumineerd voor me, en we reden in een verlichte auto, vader en ik. Ik voelde me als Asschepoes, die toch naar het bal gaat.

- O ja? -

- In Berlijn branden haast geen straatlantaarns meer - maar het valt niet op.

- Nee? - rust nu maar uit, kind, je bent zeker heel moe, en straks komen de zusjes nog even naar je kijken.

- Waarom straks?

- Over een uurtje, dan gaan we soupeeren. Had je ze liever dadelijk -

- Och - dit wordt haast een officieele ontvangst. Maar ik ben te lui om iets anders aan te trekken. In Berlijn verkleedde ik me nooit meer na 's middags twaalf.

- Je zag er weinig menschen.

- Nou, dat moet u niet zeggen.

Haar vader kwam naderbij, en legde zijn hand op haar voorhoofd. - Je oogen staan zoo dof - heb je hoofdpijn?

Die beweging van zijn hand ontroerde haar. - Een beetje.

- Als je liever naar bed wilt - je mág, hoor, dan komen de zusjes je toedekken.

- Ja - dat zou leuk zijn. - Ze wilde zeggen: en eet jullie dan maar zonder mij - maar ze hield die woorden in.

- Toch eerst moeders tafel eer aan doen.

- Hè ja -

- Alleen - ik ben niet meer gewend aan avond-eten. Maar ik wil koffie - echte boonenkoffie - en een klein stukje kaas.

- Lieve kind, je zegt dat zoo hongerig -

De vader draaide zich om. - Je kunt nu weer alles krijgen wat je wilt, Josientje.

Ze hoorde de aandoening in zijn stem. - Omdat ik hun lekkernijen ontbeerd heb - dacht ze - maar ze dacht het zonder bitterheid. Ze waren zoo goed - ze konden toch ook niet álles zien. De aankomst was mooi,

Ada -

De moeder nam haar hand. - Zelfs je vingers zijn mager geworden.

- O, die het eerst.
- En paste je trouwring toen niet meer?
- Ik weet niet; ik heb hem afgelegd omdat - och - Zachtjes zei de moeder: Maar Erich is je niet ontrouw geworden, wel?
- Nee -
- Ik bedoel: je kunt toch rustig en zonder eenigen wrok aan hem denken.
- Ja. ze wachtte even voor ze zei: het is dikwijls heel mooi om aan hem te denken. Maar hij is weg - voor goed.

Er kwam een stilte. Ze trok haar hand niet terug, maar sloot haar oogen.

Dit was: thuis zijn. Twee oude menschen die haar niet begrepen, en toch liefhadden - dit was de liefde die Ada niet aanvaarden kon. Het is dwang, zei ze - en misplaatst gevoel van bezit. - Och ja, Ada - maar je eens even te onderwerpen, een enkelen dag - Ze zuchtte -

- Wat nu, kindje?
- Het is zoo heerlijk om weer thuis te zijn.

Josien kwam achter allen aan de kamer uit, en aarzelde even in de open deur. De frissche lucht uit de hal vleugde langs haar al te warm gezicht. De druk achter haar oogen was weg; nu kwam er zoon vreemde leegte in haar hoofd, - een duizeling - nee, het ging nog voorbij. Naast het open haardvuur zat Ann-Mary en trok een paar groote bontlaarzen over haar kleine, spitse schoenen. Wouter gooide een leege cigarettendoos op de blokken; dadelijk schoten er vlammen

om heen. Gerda kwam er bij staan kijken als een kind. Toe, wie heeft er nog iets voor het vuur - papa - u - oude brieven, toe. Ze deed of ze in zijn binnenzak zou tasten. - Tut, tut, hier dan, het laatste bericht van Josien tje: ik kom Dinsdag thuis; goddank, ze *is* thuis. Hij scheurde de briefkaart in snippers, gooide die in 't vuur.

Josien stond bij den pilaar van de trapleuning en glimlachte even. Boven haar hoofd was een bronzen beeld, een vrouw die een lamp droeg; het licht viel over heur haar.

Frans, die naar haar keek, dacht: ze is wel veranderd, en wat wordt ze grijs. Hardop zei hij: je moet naar bed, zusje, er is niet veel leven meer in je oogen. Maar Ann-Mary riep haar juist: kom je dan morgen? - kom koffiedrinken. Liesje praat steeds over de tante uit Duissand - en zeg -

- Houd nou eens even je mond, Ann.

- Maar je komt eerst bij ons, je hebt ons nieuwe huis niet gezien, en kleine Kobus niet. Bij Ann is alles oud.

- Nota bene - ik heb een nieuwe hooikist.

Ze lachten allen en praatten dooreen. - Die hooikist zit je hoog.

- Neen, hij viel me het eerst in. O, ik heb allerlei.

- En alles van die zelfde belangrijkheid.

- Ze komt ook niet in de eerste plaats om onze aardsche goederen, wat liefje?

Josien was op de trap gaan zitten. - Praten jullie maar - zei ze. - En allen tegelijk.

- Kan je het niet meer in je opnemen? - stakkerd.

Frans hief zijn arm op. - Ik stel voor dat we nu gáán. Even was het stil. Toen zei Josien: ik dank jullie wel voor je komst. - Nu waren ze ineens klaar om te vertrekken.

Gerda stond al bij de buitendeur, en Wout groette allen met een zwaai van zijn hoed. - Haar woorden hadden zoo traag en mat geklonken, en haar gezicht was oud - vervallen.

Buiten lag een laagje versch gevallen sneeuw. Ann-Mary deed voorzichtige pasjes, leunend in Wouters arm. Gerda snoof diep de koude lucht in.

- God - ze is wel zielig, zei Ann. Zie ik er zoo oud uit als zij? en ze is vier jaar jonger.

- Maar ik begrijp niet waarom ze nu terug komt, zei Gerda luid.

Frans lachte schamper. - O, vind je dat ze nu ook maar moest crepeeren, zoo halfweg zijnde.

- Onzin, zoo erg is ze ook niet veranderd. Na die reis lig je even op apegapen - goed; en - ze had altijd iets slaps over zich. Maar ik bedoel: ze wou nooit weg - en daar ineens, daar heb je Josientje. God weet wat er achter zit.

- Tja, voor wie overal iets achter zoekt, zooals mijn vrouw. - Gerda nam plotseling een klein aanloopje en gleed over de witte straat.

- Nou, 't was me een beklemming, vooral aan 't eind - en we waren toch hartelijk. Echt Josien, om te zeggen: praat jullie maar - met zoon lachje.

- Ze viel immers haast om van moeheid.

- Ze heeft toch ook veel ellende gehad - zei Wouter.

- Kinderen, ik wensch het jullie niet toe.

- Och, natuurlijk, zei Ann-Mary sussend.

- Maar ze had dadelijk in Holland kunnen komen.

- O, en omdat ze dat nu niet gedaan heeft -
- Nou, wat? -
- God, geen gekibbel.
Frans haalde zijn schouders op. - Ik begrijp jullie vrouwen niet, zei hij zacht.

Josien lag in haar bed. Ze hoorde de groote gangklok slaan, ieder kwartier, dat klonk zacht-dreunend door de stilte. De sneeuw buiten dempte ieder nacht-gerucht. En ze wist weer hoe ze naar de klok geluisterd had, lang geleden, toen ze voor 't eerst met heel haar lichaam wist: ik heb hem lief. Ze wilde niet slapen - het was als één groot, onafgebroken lied in haar, ze ging zingend en dreunend door de volle, donkere uren. Maar ze droomde toch - ze verwarde zich in den tijd - en ineens was het morgen. Ja - zoo mooie dingen had ze in dit oude huis beleefd. - Wonderlijk, dat Gerda en Ann-Mary deden, alsof ze niet ouder waren geworden; het was toch duidelijk in hun gezicht te zien. Hun kinderen werden al groot. En Gerda - nee, heel mild was ze nooit geweest - maar zoo heerlijk levenslustig. Dat was ze nóg;- anders dan Ada toch weer. Dit deed een beetje vlak aan. Misschien, als Ada in Holland had gewoond -

Ze wilde zoo graag slapen. Morgen moest ze toch weten wat ze met haar leven zou beginnen hier. Morgen al? - zoo gauw. Ja, mompelde ze, ik moet streng zijn voor mezelf. Maar ze wist dat ze het niet zou weten.

Nu hoorde ze veel stemmen door elkaar. Kinderen speelden in de sneeuw en Ada lachte met hen. Zij stond naast Albert. Hier heb je Ada terug, zei ze - en ik ga weg. Ada beteekent

veel meer voor je dan ik. Hij keek haar aan, als wilde hij iets zeggen. Hij keek. De klok dreunde - aldoor maar sloeg die klok - hij was zeker stuk - ze zou het - morgen - Wat zei Albert? - hij praatte toch - maar ze kon het niet verstaan.

Derde hoofdstuk.

I.

Een half jaar lang woonde Josien bij haar ouders - later leek het haar een heel leven - leven van onrust en pijn. Ze dacht veel aan Ada - Albert was verdrongen door haar, Albert, dien ze lief had. Was dit mogelijk? Ze schreef soms naar Ada, zonder Alberts naam te noemen, maar nooit kwam er antwoord. Moet dit alles voorbij zijn, dacht ze, was het een waan? - Maar we praatten toch samen en luisterden naar elkaar. Hoe bezorgd was hij om zijn dochter, en hoe leefde de bekommernis in mij om hem. Over de dooden spraken we niet. Erich, zijn beide zoons - Maar Ada moest gered worden. - En toen Ada bij haar kwam, en haar hulp vroeg, toen had ze geweigerd. Ze wilde niet meer naar Alberts huis, ze trok weg, naar Holland.

Josien herdacht dit alles, zonder zich zelf te beoordeelen; maar juist dit gaf haar onrust. Het was of ze een streng vonnis zocht. Kon ik maar schreien, dacht ze, en boete doen - kon ik maar weten dat ik slecht heb geleefd. Erich ben ik ontrouw geworden, Albert had ik lief, maar ik heb hem niet gewonnen. Het is niet goed, iets te beginnen dat je niet volbrengen kunt. - Maar kende ze dan het doel van haar eigen liefde? - en was Ada met juweelen te helpen geweest? - Och, vragen waarmee ze zich trachtte af te

leiden. Wie vraagt, vindt geen antwoord - wie doet, zal de wereld winnen. En ze leefde zoo werkeloos in het huis van haar ouders. De moeder verzorgde haar, de vader trachtte haar bezig te houden. Hij bracht boeken en tijdschriften mee, en zorgde voor plaatsen in den schouwburg. Als ze laat was thuisgekomen in den avond, wekte moeder haar den volgenden morgen niet. Het was Josien soms of ze beiden hun spelletje met haar speelden. Maar ze deden het ernstig en volkomen eensgezind.

Behalve haar beide zusters en schoonbroers, ontmoette ze in het ouderlijk huis een jong vriend van haar vader, - Jaap Erbman. Hij was weduwnaar en had vijf kinderen. Zoodra hij goed en wel zat - hij zocht een stoel bij de tafel - zuchtte hij diep en schoof zijn armen vooruit. En dan vertelde hij. Er was altijd iets hevigs gebeurd in zijn gezin. Hij sprak rad, in levendige woorden - over zijn kinderen, en de huishoudster - en dan de school, en alle vriendjes. Ondanks dit alles voelde Josien een groote rust in hem. Zijn oogen hadden een stillen, bijna doffen glans, en hij zat onbeweeglijk, als hij eenmaal zijn armen wijd voor zich uit had gelegd. Eens, toen hij vertrokken was, en mevrouw Mazehof praatte nog over die verregaande wildheid van den oudsten jongen, - zei Josien: hij leeft het toch niet echt mee, maar ziet alles van een afstandg Het zou me niet verwonderen, als hij zich steeds in de détails vergiste. De moeder keek verwonderd naar haar, maar ze glimlachte en zei: ik vind het daarom niet onsympathiek.

Een enkele maal kwam ze bij Erbman aan huis en trachtte er met de kinderen te spelen. Korte poos ging het goed; ze spande zich in, ze sprong van den hak op den tak met hen.

Ieder spel veranderde in het kwartier, kreeg nieuwe regels, een nieuw doel;- ieder kind had recht van bevelen, al was er nooit tijd, alle bevelen op te volgen. Josien moest zich al gauw terug trekken, haar geest was niet lenig genoeg. - Ik kan niet meer alles aanvaarden - zei ze eens lachend tegen Erbman, die toe keek.

- Ik bewonder u, dat u het nog probeert.
- Speelt u nooit met ze?
- Wel eens - vijf minuten. De taak van de ouders is toezien.
- En zult u nooit ingrijpen?
- Dat deed mijn vrouw - vroeger. Vrouwen kunnen het niet laten - en dus is het ook goed.
- Ja? - Och -

Dien tijd waren er veel kinderen om Josien heen. Ze voelde een drang in zich naar hen, en dikwijls ook door hen een vage teleurstelling. Ze dacht aan hun glanzende oogen; - ze keken vluchtig, toch scherp onderzoekend, en lieten haar dan alleen. Er was het drietal van Gerda, er waren de beide meisjes van Ann-Mary. Soms haalde ze hen uit school en toen de zusters dit wisten, telefoneerden ze wel: och, als jij toch van plan was te gaan - het komt mij zoo slecht uit vandaag.

Eens toen Frans, de oudste van Gerda, met zijn vriendje Jaap Erbman het schoolplein overstapte, hoorde ze Jaap zeggen: daar staat die vreemde tante van je weer. En Frans antwoordde: ik let niet op haar. - Ze namen hun petjes at en gingen voorbij, ze stapten heel zelfverzekerd. En nu moest ze roepen en wuiven om Ann en Greetje. - Jongens, hallo! -

- Komt u om ons te halen? - komt moeder niet?

- Neen, moeder heeft het te druk. Zullen we gaan? - zullen we - ze wilde zeggen: iets lekkers koopen? - maar ze schaamde zich daarvoor. Ze schoof de kinderen vooruit; kom - en wist wel dat haar gezicht nu stroef stond. De meisjes draalden, half onwillig, zochter ieder schoolmakkertje mee te troonen.

- Van moeder krijgen we wel eens gemberbollen, zei Ann.

- O ja?

- Ja - weet je nog? - Ze sloeg haar arm om het zusje heen en ineens dansten ze beiden omhoog.-Weet je nog? - dat moeder op zoon leuk sukkeldrafje naar den winkel ging, en wij haar achter na?

Het is niet alleen het lekkers, dacht Josien, de manier waarop, het kinderlijk-spontane van Ann-Mary. En ze kon dat niet nadoen - ze voelde zich oud. Al die kinderen - Jaap Erbman had er vijf. Misschien, als het er twee of drie waren, zou ze trouwen met hem. Laatst had hij zoo naar haar gekeken, alsof hij zijn vrouw in haar zag. Zijn kinderen hadden wel een moeder noodig. Alleen - zij zou er bij ten onder gaan. En hield ze dan niet meer van Albert? - ze wist het niet. Het was moeilijk, aldoor maar te blijven liefhebben. Toch moest ze weer trouwen;- wat was dit leven? Als Ada haar zien kon - zooals ze liep - alle rhytme was weg uit haar gang. En ze hield zich zoo fier, zoolang ze in Duitschland woonde.

Onwillekeurig legde ze haar hand op Greetjes schouder. Het kind keek naar haar op, glimlachend - tant Josien. En Josien ontroerde. Een oogenblik was het of het leven nu lichter werd. O kinderen, dacht ze, het is soms of je

met alles tot hen kan komen, - of je hen om steun kunt vragen, en om geloof. - Maar ze liet die gedachte los, voelde toen even iets leegs en tuurde weer voor zich uit, over de hoofden van de kinderen heen.

II.

Het leven leek haar nu wel heel klein, - een klein verdriet, een kleine vreugd. Maar soms ook, in slapelooze nachten, groot van woeling en onrust. Dan zat ze plotseling rechtop in haar bed, voelde haar gedachten scherp en wild gaan door haar hoofd. Maar haar oogen waren slaapmoe, en haar lichaam was pijnlijk. Ik ben ziek, dacht ze, laat ik dit begrijpen en rustig zijn;- een klein beetje koorts, en wat uitputting, 's Morgens, buiten haar bed, was het of ze wennen moest aan het loopen, heel even, aan het eerste gaan. Dan vergat ze den nacht en was er weer het kleine, bijkans doode leven. Toch wilde ze ook trachten te weten wat haar in die donkere uren bewoog. Ze mocht dan ziek zijn - goed, ze wilde haar ziekte kennen. Maar haar koortsig brein kon ook dezen wil nauwelijks vasthouden. Een heel enkelen volzin vermocht ze maar in langen tijd te vormen: Vroeger was ik gelukkig - ik wist toen zelf niet hoe zeer. Ik gaf me niet over aan het leven, - nooit nog heb ik dat gekund.

En, wakende, begreep ze dit weer niet. Had ze zich volkomener aan het geluk kunnen geven? Ze had Erich lief - ze kreeg een kind. Wat dan meer? - juichen en zalig zijn? Dat waren maar woorden - geluk was meer dan dit.

En ook vertrouwde ze het leven - maar kende het niet.

Dat groote, onbekende trad op hen toe, de oorlog. En nu duurde dat maar voort, altijd, altijd, zooals een verleden voortduurt tot aan den dood.

Neen, ze kon dit niet begrijpen. Ze kreeg Albert lief - ze vergat zoo gauw. Maar van haar doode kindje zag ze wel steeds iets leven om zich heen - och, klein en zwak, een enkelen glans in andere kinderoogen. En dat leek toch nooit zoo recht tot haar hart door te dringen.

III.

Het was de gewoonte van mevrouw Mazehof, Josien, wanneer ze op haar eigen kamer was, alle bezoek te doen aankondigen. En Josien voelde hier even veel malen in een stillen wenk om maar boven te blijven, als een verzoek om mee te komen ontvangen. Haar zusters liep ze meest dadelijk tegemoet, omdat ze den schijn van vriendschap om hen wel wilde bewaren. Mij is het goed zoo, dacht ze, als jullie het niet anders ziet. En dan genoot ze toch ook altijd weer van hun spontaan-hartelijke begroeting, hun argeloos wachten op haar komst. Ze bleven niet lang - zeiden ze - maar het werd toch een uur;- ze dronken thee en praatten op hun gemak. En beiden vroegen glimlachend-belangstellend naar dien vriend van vader, dien Erbman.

- O, hij komt nogal eens, en we omberen.
- Josientje ook?
- Neen - ze houdt niet van kaarten, hè kind?
- Heb je dat in Duitschland nog niet geleerd?
- Ik ben niet zóó verduitscht als jullie denken.
- Je kapsel is Duitsch - zei Gerda.

Josien glimlachte om de duidelijke afkeur in die woorden.

Ze streek even met haar hand langs heur haar, langzaam. Een ouwelijke beweging - dacht Ann-Mary. Toch ging ze er jonger uitzien. Dat kapsel stond haar wel. Natuurlijk droeg niemand meer zoon opgerolde golf in zijn nek, maar het was mooi haar, echt bruin, en het zou zeker heel zacht aanvoelen.

- Je wordt twee en dertig is 't niet? - vroeg Ann-Mary.
- Ja. Zie ik er veel ouder uit?
- Toen je kwam, ja; nu niet meer.
- Je wordt jonger, dat dacht ik juist.
- Dat komt door moeders lieve zorgen. Mevrouw Mazehof streelde Josiens hand. Ze voelde zich gelukkig, als haar kinderen zoo praatten. Een moederhart - dacht ze dan - een moederhart - en was prettig bewogen.

Eens kwam Erbman op Josiens kamer. Haar ouders waren niet thuis.

Toen hij binnenkwam en zich naar haar toe wendde, en tevens naar het volle daglicht, - ze zat bij het raam - was het Josien als zag ze hem voor het eerst. Hij had een hoog voorhoofd, een forschen, rechten neus, grijze oogen waarin een strakke scherpte was die aan het voorhoofd herinnerde en een warme zinnelijkheid als in de breede lippen. Ze stond op en begroette hem met een rustigen eerbied die haar zelf weldadig was.

Nu gingen zijn eerste woorden haar afleiden van zijn zuiver-menschelijk gezicht. Hij babbelde wat, en zij luisterde. Over de kinderen, en hoe grappig ze waren. Zijn kleine Koosje zei graag: ik denk; bijvoorbeeld: ik denk

dat het mooi weer is en ik vandaag op straat mag spelen. Maar Jan zou zeggen: ik vind dat ik nog niet naar bed hoef, hè vader? - Koos had de onafhankelijkheid van een Noord-pool-reiziger.

- Wie weet wat ze later allemaal zal denken?

- O, daarvoor ben ik nu al bang. Dat ze mij dingen zal zeggen, die ik nooit gedacht heb. Dat is den grootsten schok die een mensch kan krijgen, vindt u niet? als een ander zoo argeloos zegt: ik heb gedacht - en het is je zelf nieuw. Ik huiver er voor.

- Maar - dat is toch mooi.

- Ja - de schoonheid ervan - is me gelukkig niet vreemd. - Hij sprak langzaam en keek naar buiten, als zag hij daar iets wat hem boeide. En Josien dacht aan Ada, die haar iets ongekends had gegeven - maar ze wist nu niet meer wát? En ook zij sprak peinzend, toen ze begon: toch hoeft het niet juist door woorden tot ons te komen, het nieuwe, - het hoeft ook niet een schok te zijn. Het kan wel zoo langzaam in ons dagen, door een beeld, in onze herinnering, van iemand. - Het klonk als was haar zin onafgemaakt. Hij keek haar aan. - Dit weet ik niet - kán het? - dit is nieuw, dit is tóch een schok voor mij. Of zou alleen een vrouw een gaaf beeld kunnen koesteren in haar herinnering -

- Neen, zeiden ze tegelijk, neen, zeker niet - en lachten. En voelden beiden dat ze met dezen lach het onderwerp zouden laten rusten.

Hij bleef theedrinken en ze spraken weinig meer, maar leefden in een nieuwe vertrouwelijkheid.

Toen hij weer bij haar ouders kwam, en het dienstmeisje haar als gewoonlijk waarschuwde, ging ze niet naar den salon. Ze verwachtte dat hij bij haar zou komen, niet dadelijk, maar bijvoorbeeld over een half uur. 't Was als hoorde ze hem, opstaande, zeggen: mag ik even uw dochter gaan begroeten? - en dan zou hij bij haar binnen komen als toen. Ze kende nu zijn gezicht; ze wachtte op hemg En na een uur zei ze zich zelf: hij is weggegaan, en ze voelde zich vreemd-beklemd. Ze ging naar beneden; hij speelde schaak met haar vader. - O, zei ze, ik wil niet storen. - Hij had nu een ander gezicht - een beetje droomerig, met toegeknepen oogen, zonder fierheid en dat mooie zelfbewust-zijn. Ze praatte met haar moeder, over onbeduidende dingen. Ze lachte wat te luid, dat hoorde ze wel. Maar zeker hoorde hij het niet. En liep na korte poos weg, zonder groet.

Waarom moest hij met haar vader schaken, juist nu? - en hij had iets kunnen zeggen. Ze stelde zich voor dat hij lachend gezegd had, op het schaakspel wijzend: het was niet zoo bedoeld, mevrouw Weicht. Maar hij vond het heel best zoo; hij had geen gevoel voor - voor stijl in menschelijke verhoudingen. Deze man - och, het raakte haar niet - en dan vijf kinderen. Maar ze glimlachte, in plotseling eerlijk besef van de niet te verdringen teleurstelling.

IV.

Ze ging erover denken een eigen huis te huren. Ze kon niet altijd bij haar ouders blijven, en ze was geen jong meisje dat uitgehuwelijkt moest worden. 's Morgens liep ze nu veel door de nieuwe buurten van Amsterdam en keek

er naar de woningen. Ze wilde een klein, maar goed gebouwd huis, of een flat, modern en on-hollandsch. Of, als ze weer in het buitenland ging wonen? Het had veel vóór, je ademde er vrijer;- maar waar? - Naar Berlijn terug, naar Ada? - daar weer zijn onder den doem van haar liefde voor Albert? Neen. Hoewel - den doem, dat was wel heel pathetisch gezegd? - Vroeger had ze gedacht: de liefde is souverein; nu niet meer. De mensch moest ook zijn liefde beheerschen. Maar als het werkelijk liefde was? - Ze wist het niet - ze kon nu niet terug. Misschien was ze ook een beetje bang voor die nieuwe wereld van Ada. O, dass wir Du sind einander. Dat leek nu wel mooi - maar het kwam zoo plotseling. Ja? - na dezen langen oorlog? Eindelijk, eindelijk kwam het.

Op een morgen dat ze lang, besluiteloos had rondgedwaald, huurde ze een woning.

Vierde hoofdstuk.

I.

Josien stond in de veranda en keek naar buiten. Hoe prettig bewoog ze zich in het eigen huis. Er was iets in deze breede, koele ramen, het verre uitzicht op de weiden, dat haar altijd weer bekoorde. October nu;- een wazig blauwe lucht, en het gras van de weiden zoo anders dan in den vollen zomer, toen ze kwam. Donker en mat, vol roest-bruine plekken de boomenkruinen daarboven. En ginds dat boerenhuis, breed-uit, onscherp van lijn in de doezelige atmosfeer. Ze wist nog zoo goed dien zomerdag, het eerste bezoek van haar moeder, hoe strak alle dingen stonden, hoe fel-groen de weiden waren. En ook moeders woorden leken pijnlijk omlijnd.

- Kind, ik moet je iets zeggen, van Erbman; hij heeft het me niet uitdrukkelijk gevraagd - toch voel ik het als een opdracht aan jou.

- O ja?

- Hij zei: ik heb me tot uw dochter aangetrokken gevoeld, maar er is nog te veel in me dat zich verzet tegen - een andere vrouw. Mijn huwelijk was volkomen gelukkig.

Het bleef even heel stil tusschen hen. Toen zei Josien: hij is me sympathiek door zijn eerlijkheid. Wij vrouwen

zijn zoo eerlijk niet - we hebben altijd valsche schaamte. Erich was ook heel oprecht.

De moeder knikte en glimlachte. - Nu ben ik altijd voor mannen-vereerster uitgemaakt, zei ze - maar je vader is zoon goed mensch -

- Dat u alle mannen in hém vereert? -

- Ja - dat spreekt dan toch van zelf.

Ze wendde zich af van het raam. Haar eigen huis - ja - maar sinds dien dag was ze nog eenzamer geworden. Nu kwam haast de winter. Ze zou de doode, grijze lucht zien boven de bevroren velden. November-December, namen met klank van vroege duisternis en regen. En weinig vreugd - och, vreugd. Misschien zou ze leeren er niet meer naar te vragen. Smart was mooi - en blijdschap. Verdriet was rijkdom. Haar oogen voelde ze vochtig geworden. Erich, dacht ze, als ik toen maar geweten had hoe goed het me was met jou.

Het werd een tijd van bijna ledig wachten. O, ze werkte wel, er waren altijd kleine dingen te doen, voor moeder en de zusters. Maar later wist ze dat ze gewacht had, zoo zuiver en sterk als een kind. Toen zag ze die lange, verbrokkelde dagen gaaf en glanzend, als een zomerdag, dien ze met lichte voeten had weggewandeld. Een hunkering zonder woorden - een heffen van haar oogen naar het leven dat over haar welfde. Nog, nóg was dit alles: het leven. God, hoe groot en wijd. Heel dit tijdelijke is voor ons toch eindeloos - dacht ze eens. We kennen het licht over deze aarde, de wolken, den wind; altijd drijven we voort en verlangen naar een nieuwen morgen. Niets blijft

er over van ons, en toch zijn we eeuwig. We hebben ons zelf gekend - we hadden een taak.-

Dien avond kwam Gerda.

- Ja, ik mag dit huis wel - maar hier alleen te wonen - God Josientje - ik zou haast vragen: wat heb je er mee voor?

- Vraag het niet.

Gerda lachte - Och jij -

- Hoe is 't met de kinderen?

- Goed - gewoon. Frans speelde in den tuin, toen ik ging; juf zou de twee kleintjes naar bed brengen. Groote Frans is altijd nog een beetje somber en stil.

- Om de dood van Hanna -

- Ja - ik denk het. - Gerda haalde even haar schouders op. - Als er nu een zuster van je sterft - het is erg droevig - maar -

- Maar?

- Frans doet zoo stuurloos - zoo - verloren, begrijp je?

- Ze heeft hem opgevoed, is 't niet?

-Ja, de moeder was jong gestorven.

- Hij moet erg aan haar gehecht zijn geweest.

- We zagen haar weinig - soms ging hij wel naar haar toe - alleen.

- 's Zondagsmiddags, is 't niet?

Gerda keek haar aan, als wilde ze zeggen: wat weet jij van Frans en Hanna - van ons? - 's Zondags - ja - niet eens zoo heel geregeld. - Och, het drukte mij ook - ik ben er tenminste eens uitgeloopen.

Ze zwegen even. Gerda nam een boek op en bladerde.

- Jij hebt altijd nieuwe boeken; is dit mooi? - o zeg, ik heb Erbman ontmoet, wat is dat een gekke kerel.

- Zoo -

- Draagt het hart op de tong. Hij heeft van zijn vrouw verteld, hoe vroolijk ze was - en kinderlijk - en hoe ze de poppenkast vertoonde. Hij deed haar na zooals ze dan binnenkwam, verkleed natuurlijk. Ze kon de zotste invallen hebben, en voerde heele blijspelen op, voor de vuist weg. En het mooie is, zei hij - dat ik het nu nóg niet tragisch kan vinden.

- Hij is een bijzondere man, zei Josien.

- Vind je? - Maar ik zou niet graag willen dat Frans zoo over mij sprak, na mijn dood.

Josien stond op en liep naar den schoorsteenmantel; - ze keek naar zich zelf in den spiegel. Ze zag er moe uit, haar mond was vertrokken. Wat zei hij ook? - het mooie is, dat ik het nog niet tragisch vind. Ja, ze deed beter niet naar zich zelf te kijken - en Gerda die het zag -Ze wendde zich om.

- Zullen we - thee drinken?

- Ja - waarom niet - zei Gerda.

II.

Op een morgen in December, toen Josien nog aan het ontbijt zat, kwam haar vader binnen.

- Schrik niet - zei hij, - wij zijn gezond - en boog zich naar haar toe voor een kus.

Ze voelde in haar hals zijn vochtigen baard.

- Regent het weer? - u doet zoo klam aan. - Ze hielp hem met zijn jas en trok een stoel bij de tafel. In een oogenblik zag ze alles: haar eigen blanke huid boven het fluweel van haar japon, heur glanzende haar, warme tinten van grijs en bruin. Die mand met vruchten op het donkere buffet, de witte tafel;- en haar vader, die zoo plotseling kwam, die al in den regen was geweest. Hij stond nu gebukt bij de kachel en deed een deurtje dicht, dat hij geopend had.

- Wilt u nog wat gebruiken, vader?

- Nou - een stukje geroosterd brood, als je dat hebt?

- Zeker;- en vertelt u dan maar.

- Och - het is - hij richtte zich op - het is een brief van je schoonmoeder uit Indië. Laat eens kijken.-Uit zijn binnenzak trok hij een groot, wit couvert.

Josien nam den brief in haar handen. Peinzend zei ze: ik heb wel sinds een jaar niets van haar gehoord.

- Zoo - En je hebt haar nooit gezien. Ik zeg tegen moeder: mag Josientje geen toekomst hebben?

- Ze glimlachte - nou, nou, zulke groote woorden bij 't ontbijt. Is die brief vanmorgen gekomen?

Hij knikte - lees nou maar.

- Meine liebe Josine - zei ze. Toen zag hij alleen nog, hoe ze met haar oogen de regels volgde en hoorde het omslaan van de blaadjes. Hij nam boter op zijn brood, maar kwam niet tot eten. Een lange brief - en waarschijnlijk niets bijzonders. Hoe kon het ook - die vrouw in Indië- ze woonde bij een zoon? neen, een dochter, die met een Hollander was getrouwd. Had wel hartelijk meegeleefd in der tijd;- een knappe vrouw-van veel portretten;- en met

den dood van het kindje - Niemand had ooit dat kindje gezien. - Hij wachtte.

- Zoo - ze wil weg uit Indië.

- En?

- Of ik haar tegemoet kom - tot Genua. En dan samen over land reizen, een beetje naar de Riviera, door Zwitserland misschien.

De oude heer Mazehof sneed zijn geroosterd brood, dat knapte en kruimelde. Kijk, het loste zich noch kalmpjes op; het leek nu zelfs zoo gewoon ineens - reizen door Zwitserland.

- Dat kan wel aardig worden, kind - doe je het?

- Ja. Niet dat ik er over heb kunnen denken, maar me dunkt, ik kan niet weigeren. - Ze keek langs haar vader heen. - Het is een erg lieve brief. - Als je niet gebonden bent, al is het ook door heel kleine, vage dingen; als je er niet voor terug schrikt Erich te zien in mijn ouwe gezicht, zijn naam te hooren van ons beider lippen. Ze nam den brief weer op en las: Und dennoch kehren wir nie ganz ins Gewesene zurück. Du bist jung, und wenn das Herz es erlaubt, werden wir neueFreunde. Aberzu jeder Zeit kannst du von mir ziehen. Vielleicht dass du mir einen Morgen ein Zettelchen hinterlassest: leb' wohl, aber ich liebe dich nicht. Lass gut sein. - En die vrouw is bijna zeventig. Erich was haar jongste kind.

- Waarom wil ze uit Indië weg?

Josien glimlachte en las weer: ich möchte noch einmal jung sein und mich ganz einsam fühlen in der grossen Welt.

- Maar dan moet ze alleen gaan.

- Och. Ik krijg er zin in, vader. Ik had gedacht hier den heelen winter over de velden te kijken - maar -
- Wanneer zou je haar ontmoeten?
- In 't begin van Februari.

Ze spraken voort. Bijkans onmerkbaar werd de hemel lichter, een enkel glansplekje viel op het fruit. Over Josiens wangen was een zacht rood gekomen.

III.

Genua - een nacht van slecht slapen, in een vreemd bed, woelen, met een warm hoofd. En ze moest op. Er stond een scherpe zon achter die dichte gordijnen. Negen uur - als de boot kwam - Stil, op zijn vroegst aan 't eind van den middag zou hij komen. Aldoor had ze zich zelf maar gezien, dien nacht en den vorigen - een heel klein menschje op een langen, langen steiger. En het water schitterde zoo, in kleine kabbelgolfjes, en maakte een dreunend, denderend geluid - al dat water. En haar hoofd was in de war. Andere menschen waren er niet - niemand wachtte op die boot dan zij. Haar hoofd werd de zon zelf - en haar voeten verstijfden in het water. Och, een nachtmerrie.

Het was wel vreemd, dat ze Erichs moeder zien zou. Zou ze zeggen: Mutter? Alsof Erich door haar sprak! Die vrouw vond anders niets terug van haar zoon. Het kindje zou nu vijf jaar zijn geweest. Ja? zoo oud al? bijna een groote jongen - ze kon het zich niet denken. Haar kindje - zou ze er ooit weer een hebben? - ze wilde graag - en dikwijls verlangde ze zoo fel het sexueele leven terug. - Albert -

Nee, nu niet daaraan denken - moe van al het reizen, en dan nog dit, wat zoo afmatten kon. Ze zou opstaan. Maar ze legde haar hoofd weer in het kussen, en sloot haar oogen. Even denken, fluisterde ze - éven. Haar lichaam werd als een bloem, rank en frisch, zacht levend door haar adem. Haar oogleden trilden, haar lippen weken vaneen. Zoo te ontvangen den zucht, de zaligheid van den ander. Haar lijf lag weerloos, als in diepen slaap.

Dien middag wandelde ze door de stad. O, hoe de zon scheen. Ze zocht de schaduwreepjes langs de huizen. Soms kwam er plotseling wat koelte uit een donkere binnenplaats. In de zon woeien veel geuren van fruit en bloemen. De straten boeiden haar - nauw en bochtig en vol leven. Plotseling een hooge trap, ongelijk-gehouwen steenen, donker, uitgesleten. Kinderen - veel kinderen - op bloote voeten - fijne, smalle gezichtjes - de teerheid van jeugd - en oogen, zwart-overwimperd, vreemde, donkere lichtjes. Ze legde haar hand even op hun schouder bij 't langs gaan; dan wendden ze hun gezicht naar het hare en lachten. Ze had niet geweten dat dit geslacht zoo mooi was. Ze keek nu ook naar de volwassenen, maar neen, in hen zag ze de schoonheid niet meer. Totdat ze een oude vrouw ontmoette, op den hoek van een sterk-omhoogloopende steeg. Ze stond stil. De vrouw hurkte bij een mand met bloemen, en prevelde wat - signora - ze had een gezicht als uit hout gesneden, gelig-bruin hout, met een matten glans. Streng van lijn en toch week, vol fijne groefjes, maar in sterke eenheid van bouw. Was dit nog menschelijk leven? was het zinnebeeldig geworden? Josien stak haar hand diep

in den bloemenkorf; ze was blij dat de vrouw haar zonder spreken liet begaan; dat vreemd-mooie gezicht was nu in volkomen rust. Ze trachtte te gebaren: deze bloemen voor dit geld? De vrouw nam gretig het geld, riep haar dank achterna. Langzaam liep ze de stijgende straat. Die kleur vooral, die effen, oker-gele houtkleur; en die glans - half in de was, half gepolitoerd, alsof een kunstenaar er met liefde en zorg aan gewerkt had. Nu zag ze een ouden man in lompen, met zoon zelfde gezicht, bijna het zelfde, de vrouw was mooier, gaver. En weer een vrouw, en een kind aan haar knieën, met fijn spits kinnetje, en wangetjes als een abrikoos. Dit is een goddelijk steegje - zei ze half-luid en lachte. Kijk, ze kende zich zelve niet uit die woorden. En daar - waar was ze toch? - in een Oostersche stad? daar liep een vrouw met een kruik op haar hoofd. Ze ging sneller, om de vrouw van nabij te zien. Nu kwam ze op het hoogste punt van de straat. O, het was warm, en haar hart bonsde, en, dalend in treden, volgde ze de vrouw. Een grauwe, gewrongen doek vormde een kuiltje waar de kruik in sloot. Maar toch stond alles los en moest in evenwicht gehouden worden. Eén voet naar beneden, de tweede er naast, langzaam, rhytmisch. Plotseling een gat in den muur, waar het heelemaal donker leek, een paar treden nog omhoog, en de vrouw was weg. Josien stond stil. Mooi was het alles; maar waar zou ze belanden? De haven en de boot, en Erich - Erichs moeder. - Ze wilde gaan hooren, en dan terug gaan naar haar hôtel, later zich met een rijtuigje laten brengen. De haven. Een grijze steenweg boog er langs, een grijze borstwering; het blauwe water in de diepte zonder bewegen. En masten van schepen, vlaggen die loom hingen.

Eigenlijk niet zoo groot als ze had gedacht, een kleine inham, heel rustig en vertrouwd, geen eb en vloed, een altijd open, klare schoot. Ze liep maar, hoewel ze moe was. Nu had ze bijna een halven boog gemaakt, en kon de stad zien liggen van over het water. Liggen niet, maar staan op de rotsen, opgestapeld tegen de helling, kleurig, dicht op elkaar gepakt, ineengedrongen in te kleine ruimte. Ze dacht zich al die huizen als spelende kinderen - houd me vast, anders val ik - leun op mij - ik heb hier geen plaats, hoor, ik stort naar beneden. Waar moet ik staan - houd me vast. - Weer lachte ze, luid-op. Dit was alles zoo aardig en mooi. Genova, probeerde ze te zeggen met juisten klank - Genova. - De boot - voor Holland - o, de boot kwam niet voor morgen - morgen tegen donker. Maar ze moest zekerheid hebben; nog eens informeeren, ja, op het bureau. Si Signora, er was een draadloos telegram gekomen. ‘Koningin Emma’, ja, morgen tusschen vijf en acht. - Ze ging - dit was toch een teleurstelling. Erichs moeder.

En altijd weer die boot; het werd op deze manier wel heel gewichtig. Ze kwam uit Pegli, een klein stadje onder den rook van Genua, waar ze had gewandeld in de bosschen van de berghelling. De kade weer - de haven en de steiger - de boot was in aantocht - één uur nog, twee uur, wie zou het zeggen? Nu maar wachten - zoo gelaten mogelijk;- er was een bank in de schaduw. Dien morgen - had ze plotseling de eenzaamheid gevoeld. Ze zat op een steen, en had een wijd uitzicht. De wereld krioelde van de menschen - maar ze zag hen niet. Er waren toch altijd meer steenen, meer boomen, meer verre horizonten. Toch moest de mensch

wel heel hooghartig zijn, om zich niet eenzaam te voelen. Dien morgen, heel vroeg, was ze gewekt door klokkenspel, zoo forsch en bruisend, zoo vol en gaaf van klank, dat ze haar adem inhield en onrustig werd, als was ze geroepen en kon de stem niet volgen. Het hield lang aan, het golfde en sloeg door elkander. Haar hart bonsde mee, als een metalen hamer. Zoodra het voorbij was, werd het ook herinnering. - Dat klokkenspel in Pegli - God, dat was zoo mooi. En menschen hadden die klokken gemaakt, gevormd, gegoten. Menschen - ze waren ver en bijna belachelijk vreemd, toen ze op dien berg zat, een paar uur later. Ze vroeg zich af, wat dit alles beteekende, dit lange leven. Och, het was dwaas te vragen, als je zelf geen antwoord wist. En toch wist ze er geen.

- Die boot zou komen - Erichs moeder. Ze moest maar haar oogen dicht doen en wachten.

IV.

Josien was naar haar kamer gegaan, zeggend: ik moet even een brief schrijven, mijn ouders hebben niets van me gehoord sinds ik weg ben. Nu lag de brief gereed, ze steunde haar hoofd in haar handen en dacht aan haar vader. Hij was haar zoo vertrouwd. Dien laatsten dag was hij gekomen. - Ga je mee theedrinken, ergens, of bij moeder thuis? Ze pakte haar koffer en hij stond er bij te kijken. - Heb je nog iets noodig, kind, iets dat ik je geven kan? een spiegeltje of een donsje? Ze lachte weer bij de herinnering. - Weet u aan wien ik denken moet? Hij lachte ook. - Aan vader Kegge - die vroeg zooiets toen zijn dochter op een -----query XXXVIII. DE OVERGAVE. 4

concert moest spelen. Maar die meende iets goed te moeten maken.

- Och, zei hij, Josientje, een vader heeft altijd wat goed te maken.

Er werd op haar deur geklopt; de oude mevrouw Weicht kwam binnen. Ze droeg een zijden kimono, van donker, verzadigd blauw, met roomkleurige vogels en bloemen bewerkt.

- Mag ik een beetje komen praten? de brief af?

- Ja - ja - wat bent u mooi. Ze knielde en nam de stof tusschen haar vingers. - Prachtig - is dat Javaansch?

- Chineesch - en het is voor jou - hier. Ze gooide het ding uit als een mantel. - Doe eens aan. Zelf stond ze nu in Javaansche dracht, een goudbruine sarong, een witte kabaai. Josien moest weer naar haar kijken. - Ook dát staat u mooi, bij uw witte haar - maar uw gezicht is heelemaal niet oud. Droeg u het veel?

- Ja, en uit ij delheid. Het is een mooie dracht, kuisch en teer. Maar dit is weelde. - Ze schoöf Josien naar den spiegel. - Kijk eens -

Ze zag haar blanke huid, haar oogen, grijs, bij dit sterke blauw, heur zachte haar, dof-bruin. - Het is te mooi voor mij.

- Och - zijn we zóó?

Josien wendde zich om en lachte. - Maar ik meen het niet.

Wat later sprak mevrouw Weicht over hun plannen. - Jij hebt niets gezien, hè? Ik ken Florence en Milaan, en al dat. Maar de Riviera - iemand zei me: Pegli.

- Daar ben ik geweest - gisteren, en vandaag.

- En?

- Och - mooi. En ik heb er zulk prachtig klokkenspel gehoord - maar dat is alleen Zondags - en - Neen, liever niet weer Pegli. En in gedachten zei ze: ik heb me er zoo heel eenzaam gevoeld.

- Goed - wat dunk je van Ospedaletti? dat klinkt als muziek. Of wil je naar Holland terug? zeg het maar.

- Ik weet het niet - zei Josien. Ze voelde zich plotseling zoo moe. Onwillekeurig deed ze de kimono uit en spreidde hem op haar bed. Met haar vingers volgde ze nog den langen hals van een vogel - maar zag het ineens niet meer. Ze dacht aan Erich - aan den stillen glimlach van zijn gezicht, de liefde van zijn oogen. Liefde - en wat moest dit alles - deze luidruchtigheid.

- Ik weet het niet - herhaalde ze. Ze voelde haar hand genomen.

- Tot morgen dan - ga nu slapen. Het is ook alles zoo veel. - Toen een zachten kus op die hand. Ze keek en zag in de oogen van mevrouw Weicht - zag voor het eerst een gelijkenis. Een glans in die oogen - liefde die zich zelf ontoereikend weet - bij alle warmte dit deemoedig besef.

- Ze kon niet slapen, dien nacht. Ze dacht aldoor aan Erich - hoe hij van haar weg was gegaan, en nooit teruggekomen. Zij had gepraat over een vlucht naar Holland, ze waren rijk, ze konden er altijd blijven. Maar - tracht het me te vergeven - had hij gezegd - ik moet alleen gaan.

- Maar ze zullen je dood schieten.

- Ja - ik hoop dat het gauw zal zijn - anders - moet ik zelf zoo veel - Hij maakte een gebaar van ontzetting.

Den derden dag, goddank - en ze wist niets geen bijzonderheden. Alleen dat er velen waren gesneuveld, dat ze

allen dapper waren geweest. - Geloof nooit in oorlogsdapperheid, had Erich gezegd - dat is een waan. Dus hadden ze zich, lafhartig, laten vermoorden. Maar den derden dag al. Zou zijn moeder hechten aan dapperheid? Als ze zei: Erich was een held - zij zou niet tegenspreken. Of was ze het aan Erich verplicht van hem te getuigen? Ze wist het niet. Als ze zweeg - kwam er opnieuw oorlog. Ja - en als ze sprak, kwam hij een dag eerder.

Och, deze onrust. Ze zou opstaan en naar buiten kijken in den nacht. De nacht was stil, en de hemel vol sterren, en alles bleef ongekend. Zijn moeder moest geen theorieën hebben over het voortbestaan van dooden - dat verdroeg ze niet. En nu lachte ze - denkend aan die woorden: leb' wohl, aber ich liebe dich nicht. Ze hief haar hoofd op - ze wilde vrij zijn - los van het verleden. Maar wat moest ze dan met het heden doen?

Vijfde hoofdstuk.

I.

Ze hadden rust gevonden in Holland, na lang reizen. Eerst trokken ze in Josiens huis, maar de oude mevrouw Weicht wilde buiten wonen, en zag de Veluwe.

- Kind - zei ze, liever met jou samen, maar ook alleen wil ik me dáár vestigen.

- Ja - het is er wel mooi.

- En ze kunnen hier bouwen. Heb jij ook maar één goed huis gezien aan de Riviera, iets nieuws, iets van eigen opvatting, van stijl?

Josien glimlachte. - Dat u nog naar iets nieuws vraagt.

- Maar het wordt me hier geboden. - Josien liet haar stil begaan. En heel dien zomer was ze in de weer. Ze sprak met makelaars en architecten, ze las boekjes over binnenhuis-kunst, ze trok erop uit, en na korten tijd kende ze de Veluwe in al zijn intieme hoekjes.

Toen het herfst werd, kwamen ze in het nieuwe huis, toen de hooge planten van den tuin verwoeien en de aarde rijk van kleur was door blarenval en veel regens. Ze zagen den morgennevel, die lichter werd en ijler, de vocht-striemen glimmen op sterke boomstammen, den stillen, pijnloozen dood van de bladeren vooral. Het was geen herfst van brooze ritselingen en warmen zonnenkoester, maar er was mildheid

in de parelbleeke lucht, in de donkere, weeke aarde.

Mevrouw Weicht en Josien wandelden veel. Ze zochten de wegen waar ze het groote, heuvelige land konden zien in zijn stomme overgaaf aan wind en regen. Ze zochten ook de kleine laantjes, waar sparren hun altijd groene armen naar elkaar strekten, en de berken stonden, die zoo hoog en teer waren van lijn en ontroerend door gaafheid, ondanks hun geschonden bast. - De sparren, zei Mevrouw Weicht, zijn trotsch op hun groen, maar toch hangt de herfst in al hun volle takken;- terwijl de naakte berken - hoe moet ik dat in woorden zeggen, Josientje - ze heffen hun hoofd in een eeuwige lente. Och, dat klinkt te mooi - lente is vol smart. - Josien antwoordde niet.

- Evenals jeugd. Ik wilde dat deze herfst duren kon, en de jaren waarin ik nu leef. O, ik heb altijd veel gewild, veel verlangd, ik zal het blijven doen. Ze lachte even. - En jij vindt me dwaas, kind.

- O nee, ik bewonder u.

- Waarom? het leven klopt in ons allen. Maar jij wilt het niet zoo recht voelen, misschien. En het is zoo mooi -

- En zoo leelijk soms.

- Och God, ja. Als het leelijk is, moet je je hart heel wijd maken, dan komt het mooie weer. - En even later zei ze: Ik ben een genot-zieke vrouw. Toen ik jong was, wist ik wel van plichten en werk, heusch wel - maar nu - Josien glimlachte.

Ze leerde blij zijn, als ze het eigen huis weer zag. 't Was als praatte ze ertegen vanuit de verte. - Kijk, daar sta je op je kleinen heuvel, als had de aarde, in haar goedheid, je

even omhoog getild. Je hebt zulke heldere, groote vensters, maar ze worden beschut door de donkere brauwen van het rieten dak. Er staan veel struiken om je heen en jonge boomen, sommigen zijn hooger dan jij zelf, toch ben jij de eerste hier.

- Wat heeft die bouwmeester ons een waardigheid gegeven, zei ze eens - zou hij het beseffen?

- Waarschijnlijk wel, een kunstenaar heeft zijn zelfbewustzijn.

- Als alle menschen.

- Och nee - dan was het hier immers een wereld van goden.

Ze lachten. - Maar wij, wij, Josientje, zijn toch wel een beetje goddelijk - ik bedoel: gelukkig. Ze stonden blootshoofd in den tuin, en plukten de laatste bloemen. Er kwam op dat oogenblik een scherpte van waarnemen in Josien, die haar als geluk doortrilde. De vochtig-koele lucht aan haar slapen - haar eigen warme bloed zoo dicht onder de frissche huid. Ze zag haar hand, klaar om den stengel van een roos te grijpen, een sterke, teere hand. Erich hield eens van haar handen, hij kuste eerbiedig de vingertoppen - Erich had haar volkomen lief. En doordat ze zich dit bewust was, zou ze hem trouw zijn. Ze trok de roos naar zich toe - er vielen wat waterdruppels af, die even glinsterden. De bloem, aan haar lippen, was koel en zacht als de wind, maar bleeker dan haar wangen. Een vrouw met een roos - dacht ze - Zoo, als deze bloem het onbewust doet, zou ik me in iemands handen willen geven. En moest ik evenzeer worden bewonderd? ja, o ja.

- Josientje, je bent traag in 't plukken. - Mevrouw Weicht toonde haar een grooten bos lila asters.

- Ja - en kieskeurig. - Nu lachte ze, om die ééne, schuchtere roos.

- U moet sneeuwbes plukken bij die asters, en dat samen in een Japansche vaas zetten.

- Zie je, kind, jij houdt toch ook van overdaad en kleur.

- Natuurlijk - hoe zou ik anders zoo hebben kunnen genieten aan de Riviera. Ik stak mijn hoofd tusschen de spijlen door van een tuinhek, weet u nog? om al die bloembedden te zien in het gras, en de blauwe zee daarachter. Weet u nog hóé blauw? en hoe glanzend? En dan houd ik van dezen doffen herfst.

- En van een verregende roos.

- Ja. - Is het niet heerlijk, zoo veel lief te hebben?

Ze liepen nu langzaam naar het huis, Josien hield de buitendeur open. In de kleine hal verzorgden ze hun bloemen. Even raakten hun handen elkaar; ze keken beiden open glimlachten.

- Of het heerlijk is zooveel lief te hebben? Ja - maar kun je je ook heelemaal geven aan een liefde, ziel en lichaam, kind?

- Waarom vraagt u dat? - ik geloof van wel.

- Kijk, dat zeg je zoo vlot - heb je er nooit aan getwijfeld? - toen je Erich nog had, toen ook niet?

Ze tuurde op een volle, gave sneeuwbes. Heb ik hem dan onvoldaan gelaten? en hoe weet u? - uit zijn brieven? - nee - Ze boog haar hoofd, - haar lippen sprongen open nog eer ze zei: we waren gelukkig, moeder. Door een tranenfloers voor haar oogen zag ze trillende strepen ivoorwit tusschen het groen van bladeren. Dat oude geluk woog

zwaar en loom in haar borst. Geluk of smart? Hoe zou het een volmaakt geluk hebben kunnen zijn?

II.

Na een donkeren lentedag een lichte, stille avondhemel. Geen wolken meer, geen wind, maar de parel-witte klaarte van een ijle nevellucht. Mevrouw Weicht zat roerloos voor het groote raam. Ze had dien dag veel in den tuin geloopen, kijkend naar al het uitschietend gewas. Nu liet ze de aarde los, nu was er dat licht in den hemel. Ze wilde dat Josien komen zou, maar kon niet roepen. Deze stilte houdt me bevangen, dacht ze. En toen hoorde ze Josiens tragen voetstap.

- Kom bij me zitten.

Maar de ander liep naar het raam en leunde haar voorhoofd tegen het glas.

- Ik houd niet altijd van de lente, hij is zoo schril, en scheurt iets los uit je hart. Ik weet niet. - Ze trok haar schouders samen en mevrouw Weicht zag een uitdrukking van afweer in haar gestalte.

- Och, Josientje. Maar nu is er een gaafheid van licht als in den herfst. En dit alles lijkt op mijn eigen leven. Stormen eerst - een pijnlijk losbreken van alle krachten die in me waren. Neen, het klinkt te mooi - je lacht een beetje - ik moet voorzichtig zijn met jou.

- U kunt me alles zeggen.

- Ja, dat lijkt maar zoo. Je wilt niet hooren dat ik jong en dwaas ben geweest.

- U bent Erichs moeder, uw haar is wit.

Je geeft me een heiligenschijn, maar een warmbloedig mensch mag ik niet wezen. Stil, het is goed, kind. Ik kan je zeggen hoe mooi het is als de hemel oplicht tegen den avond, als je het donker verwacht, en er komt dan zoon milde klaarte. Mijn moeder, die vroom was, zou zeggen: de mensch leeft uit genade. Eigenlijk houd ik niet van dat woord - en - en ik praat te veel. Nu moet jij wat zeggen.

- Ik? ik heb een brief uit Duitschland. Heb ik u wel eens van Albert verteld, en van Ada?

- Van Albert nooit.

Ze stond nog in dezelfde houding tegen het raam geleund.

- Dan was er ook Frau Griselda. Als je maar haar woorden begreep, dan wist je dat ze oprecht was - van een heel hooghartige oprechtheid. En mooi was ze, en schrander, - en beheerscht. - Mevrouw Weicht - zei ze - komt u ons toch bezoeken voor u naar Holland gaat. Ze wilde me weg hebben, maar hield van een afscheidsbezoek, als van een laatsten slag waarmee je alles wint.

- Was ze de vrouw van Albert?

- Ja - en Ada is hun jongste dochter. Ada liep weg uit huis, en Albert had er verdriet over.

- De moeder niet?

- U moet bedenken dat ze trotsch was.

- Zoo - wordt het misschien een film-drama?

Josien bloosde en bleef strak naar buiten turen. - Dit zou Frau Griselda hebben kunnen zeggen.

- Dan vond ze het zeker een ordinaire geschiedenis. Och nee, ik weet immers nog niets - ga verder, Josientje.

Ze zwegen.

- Nu heb ik je verstoord. Je mocht Albert graag, en begreep Ada wel.

- En ik wilde vooral den tijd begrijpen. Ada zei: blijf hier, we gaan zoo veel beleven. Maar ik dorst niet - bang was ik mezelf te verliezen.

- Aan den tijd - of -

Weer bleef het stil. Ze keken beiden naar den lichten hemel, maar dachten niet aan zien. De moeder bepeinsde haar eigen woorden: je mocht Albert graag - Ja, je hield misschien van hem en vluchtte. En daar kwam ik aan, zelfbewust, de moeder van Erich. Dit is een dwaze wereldg Ze wilde zeggen: vergeef me - maar er kwam een glimlach om haar mond. Het leven was mooi - hoe gloeide het in Josientje, maar zoo gedempt nog, heimelijk. Stil, ze wist van niets.

Josien draaide zich om en vatte de leuning van een stoel. Haar oogen waren donker. Langzaam zei ze: Frau Griselda is dood.

- Frau Griselda?

- En Ada heeft zich met haar vader verzoend - dat wil zeggen: ze kan nooit in dat oude leven terug. Ze heeft een kind - en wat heeft een kind minder noodig, zegt ze, dan een grootvader? Maar indertijd kon ze haar vaders geld niet missen.

- Tja, geld is onsterfelijk. Maar laten we even bij de dooden blijven. Jij hebt die vrouw gekend;- vertel nu eens, Josientje. God, de familie-twisten komen vroeg genoeg.

Josien ging zitten, en, als waren haar gedachten afwezig, zei ze: het is zoo'n vreemde tijd geweest ----

----Ze liep weer met Albert door de straten.

Waarom zocht hij haar? waarom deed hij alsof zijn vrouw niet bestond? Hij was groot en donker naast haar; ze wilde dat hij altijd blijven zou. Als hij sprak, hoorde ze zijn stem, en, in vage verwondering begreep ze ook zijn gedachten. Deze liefde was als een sterke natuurkracht. Zooals een kind door stroomenden regen loopt over een wijd veld, onbeschut, en maar nat wordt, het water lijkt van alle kanten te komen - zoo waadde zij door deze liefde.

En plotseling dacht ze aan Erich. Erich had haar veroverd. Hij vroeg haar en ze wees hem af, want ze had nooit zijn liefde vermoed. En toen trok hij zich terug en zweeg. Geen enkele ontmoeting, geen brief, niets. Door een toeval zag ze hem weer. Wilt u niet eens bij me komen, vroeg ze - ze wist zelf niet waarom. Misschien had ze zich gekrenkt gevoeld door zijn onverschilligheid. En nu meende hij, dat ze van hem kon gaan houden en hij spande zijn uiterste krachten in. Eerst zag ze zijn pogingen glimlachend aan. Zijn gevoel is wel echt, dacht ze. Maar ze werd ál gretiger, ze wist zelf niet hoeveel ze nu ging eischen. En op 't laatst kon ze niet meer buiten de koestering van zijn liefde. Ze gaf haar hoofd in zijn handen en schreide. Ben je nu moe gevochten? zei hij. Later had ze hem eens gezegd: we mogen er niet zoo bewust naar streven dat anderen ons zullen liefhebben. Maar hij begreep dat niet. Kijk, liefde moet toch een geheel vrijwillige gave zijn. - Ook tusschen man en vrouw? - Ja, juist tusschen hen. De vrouw wil niet meer veroverd worden. - Er kwam een lach-tinteling in zijn oogen. Maar jij, kind, jij bent het veroveren zoo waard. En hij omvatte haar, wilde haar geheel tegen zich aanvoelen. Dan gaf ze zich ook graag gewonnen. Had ze niet eens

gezegd: ik wilde dat je me in je vestzakje kon dragen? - er is een sprookje van zoo een heel kleine prinses, Duimelot je, meen ik. - Maar naast Albert liep ze groot en statig in de volheid van haar onvermoede liefde.----

Mevrouw Weicht nam Josiens hand tusschen haar eigen handen. - Kind, dikwijls ben ik bezorgd over je geweest. Je verloor zoo veel - je kleine jongetje ook. En welke troost was er? - ja, je jeugd - je zou opnieuw liefhebben; en ik dacht: als ze het maar durft voelen dat het goed is, zoo. Je kunt Erich trouw zijn en een ander liefhebben. Wij vrouwen hebben meer dan één ziel. Je draagt zijn ring niet meer, dat is goed. En - zeg me eens - zeg me eens -

Josien boog haar hoofd over die handen. - Ik kreeg Albert lief - zei ze. Maar waarom hebben we meer dan één ziel? dat voel ik niet. Onze liefde wordt telkens opnieuw in ons geboren, en we mogen haar niet weerstaan.

- O je weet het, gelukkig.

Ze keken in elkaars oogen - Moeder-

Zesde hoofdstuk.

I.

Sinds twee maanden woonde Josien weer in Berlijn. Van het vrije landhuis op de Veluwe naar een kamer middenin een grijze straat van oude, eendere huizen, de overgang had iets pijn-doend opzettelijks. En vele vragen: waarom, waarom toch? liet ze langzaam in zich uitklinken, om ze dan te bepeinzen. Maar veel denken kon ze niet. Ze zat wel stil, haar hoofd in haar handen, en staarde - ving de straatgeluiden op en voelde, zwakjes, om zich heen het leven voortgaan. Hoe stond zij zelf er zoo buiten? Een trieste dwang had haar hierheen gevoerd. Ze kende de stad; de taal, de menschen waren haar vertrouwd - maar ze kende zich zelve niet meer. Josien Mazehof, wat doe je hier, in het armelijk-vervallen, luidruchtig-pralende Berlijn? Ze wist het niet, maar ze deed haar best die vragen te onderdrukken, omdat ze haar moe en hulpeloos maakten. Ze zei zich zelf: ik moet nu maar voort, ik moet maar zien een korten tijd zoo te leven. Dan komt er wel weer verandering; ik weet niet hoe - maar dat het altijd het zelfde zou blijven is immers onmogelijk. Ze trachtte verschil te zien in haar dagen. Kijk, gisteren had ze boodschappen gedaan; vandaag zou ze thuis blijven en afwachten of Ada misschien kwam? Ze dorst niet te zeggen: Albert. Ze had hem

nog heel niet ontmoet, deze twee maanden. Hij leefde, hij woonde in Berlijn. Ze zou hem kunnen opzoeken, maar Ada vroeg nooit iets, - die verwachtte dus zeker niet dat ze dat doen zou. Eerst was ze bang geweest voor Ada's woorden. Voorzichtig had ze het mevrouw Weicht gezegd, den laatsten avond thuis: Ada is misschien vergroofd door het leven - en ze heeft me eens zoo bot-weg kunnen vragen: houd je van vader? En misschien is mijn liefde nu niet meer bestand tegen zoon stoot. Als ze zegt: zoo, je bent er dadelijk op afgekomen - ik hoop dat het je lukt - Ze stampte even met haar voet. Waaróm ga ik er zoo dadelijk op af?

- Kind, zei mevrouw Weicht, waarom zou je je oude woonplaats niet eens opzoeken? Je bent vrij, alles heb je zelf in handen. Het geldt een kort verblijf, enkele weken misschien. Ze had Josien bij de polsen gevat. - Als je dit nu maar leeren wilt, dat je zélf je leven maakt.

- Ik zal het nooit leeren; misschien zal ik eens alles aanvaarden - maar - Ze maakte zich los van mevrouw Weicht. Och, ze hield van Erichs moeder, maar altijd bij haar blijven wonen? dat kon ze niet. Altijd genieten van geld en vrijheid - en altijd den luchtigen lach om zich heen, hoeveel schoonheid er ook in school, en levenssterkte - Neen. Toen Ada's brief was gekomen, had ze het plotseling als een uitkomst gevoeld: weggaan. - In Holland had ze haar krachten herwonnen. Ze wist niet waarvoor ze ze moest gebruiken, nog altijd wist ze het niet. Maar ze was te jong, om iederen dag met Mevrouw Weicht door het bosch te wandelen, den zomer te proeven in al zijn geur en zwoele matheid, den winter te zien met zijn zachte sneeuw, en donkere starre boomen.

Voor Ada's woorden had ze nu geen angst meer. Soms wilde ze zich zelf aansporen tot een vraag, eenvoudig en onomwonden. Hoe is 't met je vader? Zou ik hem niet een keer ontmoeten? Maar ze kon niet.

De eerste veertien dagen waren het moeilijkst geweest, die eindelooze dagen voor ze eenig werk had. Ze dacht aan alle vroegere kennissen, maar zonder belangstelling, in enkele banale woorden, die haar dan nog te sterk van kleur leken. En hoe ver weg was nu het leven met Erich. Ze kon het niet duidelijk oproepen in haar herinnering. Ze keek de kamer rond waar ze nu woonde; ze leefde hier met de enkele dingen, die haar omringden; de tafel waaraan ze at, een paar boeken op een plank aan den muur, het schrijftafeltje met haar eigen postpapier. Maar er was niemand aan wien ze schrijven moest. Dikke muren sloten haar af van een vroeger leven; ze hoorde soms, heel flauw, Erichs stem; een enkele maal, geen woorden, geen roep. En zijn gezicht, zijn gestalte, zag ze in zóó korte flitsen, dat ze er geen enkele gedachte aan verbinden kon. Hij was lang, lang geleden gestorven; zij zou ook sterven, en dan zou niemand haar meer weten. Misschien gebeurde het wel dezer dagen, want het leven was zoo vreemd geworden, dat het zeker haast eindigen moestg Bij den dood kon je vreugd noch smart voelen - het was het eenige waaraan je in volkomen rust kon denken. Als je dacht: avond, dan bewoog er nog iets in je - duisternis dekte je toe - een ster flonkerde. - Maar ze wilde toch nog leven; deze tijd zou voorbij gaan; als ze dit alleen nog maar dorst gelooven.

Tegen den middag week de ergste beklemming: Josien ging dan naar het huis van Ada. Dit was bij de eerste ont-

moeting zoo afgesproken. - Ben je om mij uit Holland gekomen? o, dan wil ik je ook heel veel zien. Zie ik je iederen dag? kom je me een beetje helpen met - met alles? Maar mijn leven is anders dan toen jij weg ging. - Josien kuste haar. - Natuurlijk zal ik komen.

En Ada zelf was veranderd. Ze toonde niet meer die bijna brutale zelfbewustheid. Wel praatte ze levendig en met doordringende stem, maar ze scheen zich zelf niet langer te beluisteren. Josien kon niet dadelijk uitmaken of er rust in haar was gekomen, of dat juist een groote onrust haar aan haar zelf onttrok. Het kleine huis dat ze bewoonde met man en drie kinderen, was sober en heel ordelijks Ze had er Josien rondgeleid. Wat zeg je ervan? - vind je het kil? ja, ik ben nu net een machine. Regelmaat is het geheim van het moderne leven. Hoe kan ik drie kinderen opvoeden als ik geen systeem heb? Het kleintje is van mij; van mij en mijn eersten man. Weet je nog dat hij Hans heette? Hij was dichter en cynicus. Eerst was ik niet ongelukkig met hem;- ik dacht dat hij mooie verzen zou schrijven, als hij maar vergeten kon hoe ellendig de wereld was. Ik zou het hem doen vergeten. Maar de wereld was alleen ellendig, omdat hij eigenlijk niet kon dichten.

- Had hij geen talent?

- Neen. En toen ik het eenmaal wist, was het uit tusschen ons. Niet dat ik juist een dichter wilde hebben. Och, je begrijpt dat wel - we willen alleen een man.

- Ja - en nu?

- O - Theo - Kijk, dit is zijn werkkamer; logé's kunnen we niet hebben. Hij is ingenieur, bouwer van vliegtuigen. Hoeveel geld hij verdient, zegt hij mij niet. Ik denk

héél veel - of tenminste zooveel als hij zelf verkiest. Maar hij wil geen grooten staat voeren. Dat past gelukkig niet meer in den tegenwoordigen tijd, zegt hij.

- Hij werkt zeker heel hard?

- Ja - hij komt gewoonlijk om acht uur thuis. Wij hebben dan al gegeten, en de kinderen liggen in bed. Maar dan heeft hij nog aandacht voor mij over - hij vraagt hoe mijn dag is geweest. - Ze lachte even. Ik voel me gebonden, hoewel hij haast aldoor weg is.

Ze waren in de huiskamer gaan zitten, waar de kinderen speelden. - Bertel en Franz zijn uit zijn eerste huwelijk - hun moeder is dood. Bertel stottert - hij is zenuwachtig. Theo denkt dat ik het hem zou kunnen af leeren, door zelf heel beheerscht te zijn. - Josien zag een flikkering in haar oogen. Was het verlangen? onrust? ze wist het niet. Voorzichtig trachtte ze de spelende kinderen nader te komen. Bertel keek schichtig naar haar en zei niets, maar de kleine Franz toonde zijn kleurboek. Ze begon een simpel verhaaltje te vertellen, van het meisje met het springtouw. Frans had haar een rood jurkje gegeven, dat was ook wel mooi, maar 's Zondags, dan kreeg ze een witte jurk aan, en daar moest ze erg goed op passen. - Josien verschoof alleen het prentenboek een beetje, toen ook Bertel was komen luisteren aan haar schoot.

Het jurkje mocht niet vuil worden - maar wat gebeurt er, als je gaat staan dansen in een grooten regenplas? - Wat dan? fluisterde Bertel.

- Ja - denk eens - modderspatten die tot om je ooren vliegen. Ze rekte het verhaaltje lang uit en dacht onderwijl aan wat ze toch gelezen had over stotteren? Het zou altijd

spasmodisch zijn - ze herinnerde zich dat woord;- maar verder - het bleef haar toch vaag. Bertel was er veel meer in dan Franz; als ze even ophield met praten, dan was daar zijn fluisterstemmet je: wat toen? en in spannende oogenblikken verzette hij trampelend zijn voetjes. Daarom liet ze ook geen schokkende dingen gebeuren. Maar nu is het heusch uit - zei ze op 't laatst; het is nacht geworden, het meisje ligt in haar bed te slapen.

- Is de vader al thuis?

- Ja - hij zit met moeder aan de tafel. Ze praten over de kindertjes.

- Vertelt de moeder *alles?*

Plotseling kwam Ada's stem: Praat toch hardop, Bertel. Josien zag een trilling door zijn lijfje gaan.

- Het wordt zoo'n aanwendsel van hem, hij doet het tijden lang, begrijp jij dat?

Zacht nam Josien zijn hoofdje tusschen haar handen en streelde zijn haar. - Hij hoeft dan niet te stotteren. Maar zie je, stotteren hoeft eigenlijk nooit. - Maar het kind ontglipte haar. Ineens hurkte het op den grond bij zijn speelgoed, het ernstige gezichtje van haar afgewend.

- Jij hebt geduld met kinderen, begon Ada.

- Och - Heb je niet eens een boek aangeschaft over spraakgebreken?

- Een boek? - nee -

- En jullie Duitschers hebt alles in goede boeken staan.

- Maar soms is het zoo moeilijk, er iets uit te halen. - Ze lachte - o, Weicht, geef mij de levende menschen. Dat is mijn eenige troost met Theo, dat hij zoo fel-levend is. 's Avonds praat hij, of leest me voor, en hij vraagt me dingen

waarop ik *moet* antwoorden, moet, en als ik niet kan, moet ik even nadenken.

- Toen ze weer door de stad liep, dien middag, was er voor 't eerst een belangstelling in haar, die haar deed glimlachen. Kijk, ze was gekomen om Albert, dien ze lief had, maar ze vreesde zijn naam te noemen. En in het stille wachten op een ontmoeting, boog ze haar hoofd en haar voeten gingen traag. Maar een kind van vreemde menschen wekte haar op, ze zou een boek koopen en het zijn gebrek afleeren. Dat praten moeilijk kon zijn, wist ze, een strijd tusschen half-klare gevoelens en al te vlotte, gladde woorden. De woorden liepen spottend van je weg - ze lieten je eenzaam en zonder uiting. Och, kon je dan je handen in die van een ander leggen, om zonder woorden te worden verstaan. Ze dacht aan het kind, dat aan haar schoot had geleund; ze had zich beheerscht om het niet te omhelzen. Eigenlijk was dit het allermooiste voor haar: kinderen iets leeren. Ze glimlachte - mooier dan een man liefhebben?

II.

Het boek dat ze gekocht had, ging ze dadelijk bestudeeren. Ze las een hoofdstuk over de ademhaling, bladerde al eens verder onderwijl. Maar al gauw werd ze geboeid. De veranderingen in het ademhalen, het kunstmatige ervan, zoo gauw we het spreken als een kunst gaan beschouwen, de eigentoon van onze keel- en mondholte, zooals een flesch of een schoorsteen een eigen toon heeftg En die holte kunnen we vervormen, en zoo zijn onze gefluisterde klanken even scherp te onderscheiden als de gezongene, maar ze

hebben ieder één toonhoogte, en de oe is het laagst, de ie het hoogst. - Ze zat al gauw fluisterend te lezen, moest zich bedenken op stem-hebbende en stem-looze medeklinkers, wat ze vroeger wel eens geleerd had. Toen kwam de onderscheiding van articulatie-punten; ze fronste haar voorhoofd - werd het nu moeilijk? Het eerste articulatiepunt ligt tusschen de stembanden; na eenige oefening zullen we voelen of we onze stembanden al dan niet tegen elkaar sluiten, even duidelijk als we dat bij onze lippen kunnen voelen. Er volgden oefeningen voor de drie manieren om een klank te beginnen, harde, zachte, en geaspireerde aanzet. Josien nam er een spiegel bij en betastte haar strottenhoofd. Voor een kind is het moeilijk, dacht ze - en *hoe* stotterde Bertel eigenlijk? Ze had het hem niet hooren doen. Doordat hij aldoor gefluisterd had; misschien kon ze daaruit iets opmaken - en ze las verder. Haar boek was nieuw, een uitgaaf van na den oorlog. Ze las tot slot een hoofdstuk over de vele gevallen van stomheid door heftige schokken veroorzaakt, door schrik, of ook langdurigen angst, beklemming, verdriet. En de raad een ernstig geval kundig te doen behandelen.

Den volgenden dag ging ze met al haar nieuwe kennis naar Ada. Ze hoopte Bertel te zien, maar hij speelde buiten met Franz. Ada lachte al gauw om haar ‘studie’, maar bekende toch dat Bertel dien morgen wteer thuis was gekomen met een briefje van zijn onderwijzeres: ze *kon* hem niet tot spreken krijgen, hij deed alles fluisterend.

- Zie je, hij heeft stemband-kramp, hij kan de klinkers niet aanzetten.
- Nou ja, of je al vaktermen gebruikt. Theo zegt dat ik

met het kind naar het Doofstommen-instituut moet gaan.
- Ja, dat zou goed zijn.
- Maar hoe kan ik weg? moet ik de beide anderen meenemen?
Ze spraken af dat Josien met hem gaan zou. Wil je het heusch, Weicht?
- Natuurlijk.
- En dan moet je er van komen vertellen, als Theo thuis is.
- Graag - want ik heb hem nog nooit ontmoet.

Bertel werd haar vriendje. Ze liepen gearmd naar het Doofstommen-instituut, iederen dag - ze kregen er beiden les. Want bij haar eerste bezoek had Josien zoo veel echte belangstelling getoond, dat de directeur haar vroeg of ze de heele inrichting wilde zien. Ze kwam daarvoor terug en liet zich alles wijzen; ze begreep iets van de geestdriftige en zoo volhardende liefde van de onderwijzers, die deze kinderen leerden spreken; kinderen die nooit een klank hadden gehoord, die menschen zouden worden in een geruchtlooze wereld, maar toch de menschelijke uiting niet hoefden ontberen. Ze vroeg of er een opleidingscursus was voor - hoe moest ze het noemen? - spraakleerares? - en of ze leerling kon worden. De directeur keek verwonderd, hij had een donatrice in haar vermoed.
- Is dit een gril van u? vroeg hij.
Ze dacht even na. - Ja, misschien wel.
- Ons werk is ernstig en belangrijk, ik hoopte u dien indruk te hebben gegeven.
- Dat heeft u ook, en zoolang ik uw cursus volgde, zou ik het goed doen.

- Ja - een paar weken?

- Ik zou het graag willen probeeren, ik ben te ernstig voor beloften. - En daarop werd ze aangenomen. Later, dacht ze, als ik nooit meer kom, zal ik wel geld geven. Ze kreeg privaat-lessen en moest veel bijwerken, want de cursus was eenige maanden aan den gang. Ze vond de leerstof wel eens zóó taai en doodsch, dat ze naar Holland wilde schrijven om geld, als afkoopsom. Maar ze besloot het even lang vol te houden als Bertel, die goed vooruit ging. Zonder het kind dagelijks dien weg loopen, dacht ze, het zwijgende kind, dat soms plotseling naast me begint te lachen of uit zuivere opwelling me zijn jonge gevoelens zegt? - Ze ging veel aan hem opmerken; niet juist lieve of kinderlijke dingen - en één was er die naar dat alles weer graag luisterde: zijn vader. Het trof haar dat deze man, die zoo veel kracht en tijd aan zijn eigen werk gaf, nog die eerlijke aandacht over had voor anderen. Laten we toch ruim blijven, zei ze zichzelf, toen ze terug gekeerd was in haar kamer na het eerste gesprek met Theo Schwäder;- laten we niet alles opteren voor ons zelf, dat is toch niet noodig. Nu ben ik hier, en ik heb Albert nog niet ontmoet, maar er zijn andere menschen - en - ze glimlachte. - Zelfs een vliegmachine is niet alles, had Theo gezegd, en keek daarbij zijn vrouw aan, alsof ze op dat oogenblik voor hem de wereld in zich sloot. O, diep kunnen leven, én breed.

III.

Op een avond - het was Juli geworden - bleef Josien

thuis. Ze had de laatste dagen steeds sterker met Ada's gezin meegeleefd. Het gebeurde wel dat ze bij hen ten avond at; Theo kwam een uur vroeger van zijn werk; dan gingen Ada en hij wandelen en keerden eerst laat terug. Zij, tante Josien, paste op de kinderen. En: kom maar niet altijd, zei Ada. Je zult eens een keer niet kunnen, natuurlijk. En dan kan Theo alleen uitgaan; het wordt mij te kras, zie je. We doen niets dan loopen, loopen - nooit ergens zitten en rusten; juist het wandelen geeft hem rust. - Goed, had ze gezegd, morgen kan ik niet.

- O, dadelijk morgen? - of, weet je wat? ga jij met hem uit. Kan je zingen? je moet zoon beetje neuriën onderweg, van die afgezaagde wijzen.

Josien lachte. Goed, ik ga eens een keer mee - maar niet morgen. Na de les had ze Bertel thuis gebracht en vertelde van zijn spreken, en omdat de kinderen om hen heen bleven, schreef ze een gesprekje op dat ze met hem had gevoerd.

Nu, alleen op haar kamer - ze had de rustbank bij de tafel geschoven, haar boeken lagen klaar, maar ze studeerde niet - zag ze hoe Theo het lezen zou. Een gesprek in helle klanken. - Tante Josienchen, had je een huis in Holland?

- Ja.

- Met een hond? - Ja - en een kat? - nee - en een moeder? - ja, - en een knecht? - ja, een tuinjongen.

- O, je had er meer dan hier.

- Hier heb ik Bertel.

Hij gaf mijn arm een flinke kneep. - Maar ik ben van vader. - Ze zag Theo's scherp en denkend gezicht, dat toch

ook iets vrouwelijks had - iets, hoe moest ze het zeggen - hij was zoo open en kwetsbaar. Of dacht ze nu aan Albert? Soms wist ze niet meer hoe Albert was - en misschien deed ze ook goed het te vergeten. - Ze lag op de rustbank en tuurde naar den strak-blauwen hemel. De ramen stonden open; hitte golfde omhoog van een kleine, steenen binnenplaats. Kon ze het leven zooals het nu was, aanvaarden? Ze peinsde - haar gedachten dwaalden af. Neen, nu dóórdenken, zei ze zichzelf - niet dadelijk zeggen dat je moe bent. Dit leven - alle verwachtingen eruit weg - en dán. Zij zelf had er dat tijdelijke aan gegeven door niets te veranderen aan de kamer die ze gehuurd had - ze was nog even leelijk en kaal, - door haar boeken, haar geld, in Holland te laten. Niets had ze gekend, deze maanden, van zelf-koestering; ze kocht geen mooie dingen, geen kleeren. Strak was ze geweest en bijna vijandig aan zich zelf. Ze had gewacht en een beetje gewerkt. Als nu het werken álles moest worden - het wachten niets meer? Niets meer - maar dat kon ze niet vatten - dan was er toch ook langer geen leven. - Als je maar begrijpen wilt dat je het zelf in handen hebt - zei Erichs moeder. Ze schudde haar hoofd - Neen, menschenhanden vernielden zoo veel.

De huisjuffrouw kwam en diende mijnheer Busky aan. Ze stond op. - Laat mijnheer binnen. Haar oogen verwijdden zich en ze klemde haar lippen opeen. O Albert, dacht ze, dat je gekomen bent, gekomen bent -

Nu stak ze haar hand uit en glimlachte. Waar was de tijd dat ze hem niet had gezien, niet had gekend? - O, u bent nog de zelfde.

- En u, mevrouw Weicht, hoe maakt u het? - bent u moe van de warmte?

- Een beetje.

- Ik mocht u wel eens opzoeken, niet waar? - ik hoorde van Ada dat u hier al langer bent. Waarom heb ik het niet geweten?

- Ik kon er niet toe komen u op te zoeken.

Hij glimlachte vaag. - Even had ze de beklemmende gedachte: wat ben ik voor hem? - nu is hij gekomen, omdat hij het gemakkelijk kon doen, maar als ik in Holland was gebleven, wat dan? - En zou er ooit eerlijkheid zijn tusschen een man een en vrouw, volkomen eerlijkheid? Neen - ik zelf wil niet álles weten.

En hij keek naar haar - hij vond haar mooi. En ze had iets dat vele vrouwen misten: een argelooze openheid. - Ik kon er niet toe komen, u op te zoeken, zei ze. Ze had wel gewild, maar dorst niet goed. Vroeger was dit ook tusschen hen geweest, een vertrouwelijkheid, een even zich zuiver laten gaan - en dan terug houden. Maar geen spel - iets heel moois. Het verwonderde hem plotseling dat hij dit voelde - het bracht een groote mildheid in hem. Maar hij was niet jong meer - en deze vrouw - Ze wendde haar gezicht naar hem toe.

- Hoe heeft u het, alleen in huis?

- Och, ik verdrink er zoon beetje in. Maar nu komt Ada me weer opzoeken.

- Ja, gelukkig.

Ze vroeg ook naar zijn andere dochters en naar den dood van Frau Griselda. En toen wilde hij graag haar meening kennen: was Ada nu weer in het rechte spoor?

Hij hoopte het zoo. Plotseling was haar leven veranderd. En die Schwäder was een heel knap man, heel bekwaam.

- Het grootste genie van Berlijn, zegt Ada.

- 0 ja, bewondering genoeg - maar ik ben nog ouderwetsch: waarom trouwen ze niet?

- Zijn ze dan niet getrouwd?

- Voor de wet, neen. Het heette dat hij geen tijd had. Ada trok bij hem in, met haar kind. Ik ben bang dat ze zich deze dingen moet laten welgevallen sinds ze een onwettig kind heeft.

- Maar ze is gelukkig. Ze heeft de zorg voor zijn kinderen, en hem ziet ze heel weinig - maar, ze kan tevreden zijn. Ze glimlachte even. - Dit klinkt nu niet naar een jong huwelijk: tevreden zijn - en ik bedoel het zoo goed.

- En ik begrijp het zoo goed. U heeft vertrouwen in Schwäder.

- Ja. En als hij mij zei: ik heb geen tijd voor den Burgerlijken Stand, dan zou ik hem waarschijnlijk gelooven.

- O ja? weet u: ik heb hem ook geloofd.

Ze keken elkaar aan en lachten.

- Maar nu de proef op de som: eens moet hij dan wél tijd hebben.

- Tja -

Ze praatten nog door over Ada - ernstig en niet zonder inspanning. Maar op 't laatst zei hij: hoort u wel, mevrouw Weicht, dat we weer bezig zijn zooals vroeger ook? Het is over Ada, mijn dochtertje.

Ze knikte hem toe. - Dus we zijn elkaar niet vreemd geworden.

- Neen. En zult u me dit bewijzen door eens gauw te komen? - in mijn huis?

Een oogenblik was ze te ontroerd voor een antwoord, en hij vroeg niet meer.

Zevende hoofdstuk.

I.

Er waren brieven uit Holland gekomen, waarom ze zoo weinig schreef, wanneer ze terug kwam? - Gerda en Frans hadden een zomerhuisje aan zee, luchtig en vroolijk. Kon ze niet gauw komen? de kinderen baadden iederen dag - en jij, Josientje, jij placht dan te zingen: ‘golven, golven neemt mij mee, wiegt mij in uw eeuwig wezen’. Is 't niet?

Josien, alleen op haar kamer, glimlachte bij de herinnering, maar voelde dan een verlangen, diep en bijna smartelijk. O, een golf die haar zou meenemen, hoog-opstijgend, machtig, zoodat de juichkreet van haar kleine stem verloren ging in het groote geluid van de wereld. Maar ze voelde dat ze ook op andere wijze zich zelf verliezen kon, zonder hooge stuwing van levensgebeuren, zonder bruisende klanken - zoo in alle wijdheid en stilte. En ééns zou ze het leeren misschien, zich overgeven, geheel, en niets meer vragen, niets terughouden. Als Albert kwam en hij hield van haar. - Ze legde haar gezicht in haar handen. Hij kwam niet als een god, plotseling verschijnend met goddelijke gewisheid en een machtig gebaar. Ze zou hem niet kunnen aanbidden. Haar leven ging zoo traag-menscheljk voort. Geduld en gelatenheid moest ze leeren, en aan wonderen

mocht ze niet gelooven. Wat zou het heerlijk zijn als die doove, sprakelooze kinderen van het Instituut hoorend konden worden, doordat iemand hen liefdevol aanraakte. Hoe licht en eenvoudig. Nu ploeterde ze iederen dag om hun gebrek te begrijpen, en was er nog lang niet aan toe hen te helpen. Ze had Albert van haar werk verteld, en hij luisterde aandachtig. - Ja, dat zijn mooie, moeilijke dingen, zei hij. - Niet: kunt u dat volhouden - of: ik bewonder u. - Eén bezoek had ze hem gebracht, en het gesprek had niet aldoor willen vlotten s Maar ze hadden over zich zelf gepraat. Ada, zijn dochter, werd nauwelijks genoemd. O, het zou toch komen, misschien, aarzelenden tastend. - Ze kon hierover niet naar Holland schrijven. Gerda vertelde ze, dat ze veel naar buiten ging met Ada's kinderen, de bosschen door, de heuvels over. Ja, ze verlangde ook wel naar de zee, naar de hooge, spelende golven. Een volgend jaar wellicht. En de oude mevrouw Weicht kreeg korte briefjes. Ze vermeed Alberts naam, ze verzweeg haar verlangen. Haar pas-opgevatte studie moest wel de hoofdzaak lijken, naast haar genegenheid voor Bertel. - Dit werk heeft een vreemden dwang over me; ik vind het soms gruwelijk vervelend, en toch grijp ik er iederen morgen weer naar. - Ze bekeek dezen zin nog eens. Wat zou een ander daaruit lezen?

II.

Op een middag kwamen Bertel en Franz met een briefje van Ada. - Als je kunt, ontferm je dan over de jongens. Ik ben zoo moe, en kan misschien rusten, terwijl zusje slaapt.

- Zoo, zei ze - zijn jullie daar? - en haar stem klonk sterk. Ze voelde zich opgewekt, - ze droeg een nieuwe, luchtige zomerjapon, en de jongens zagen er zoo frisch uit in hun helder blauw-linnen pakken. - Wat zullen we doen? wie weet iets?

- Niet hier blijven, zei Franz, in deze kamer is het een beetje suf. - Ze lachte. - Dan zal ik maar gauw een hoed opzetten.

- Maar niet naar buiten, niet eerst in een tram of een trein.

- Waarom niet, Bertel? - Hij kwam dicht bij haar staan en fluisterde: dat is niet goed voor mijn stotteren, als iets zoo schokt en beeft van gauwigheid.

- O - best, dan loopen we op ons gemak, of we nemen een rijtuigje met een heel oud paard. Zullen we dát doen? - en dan rijden we naar grootvader.

- Hè ja.

- Wie is grootvader?

- Mijnheer Busky, toch.

- O - daar zijn we wel eens geweest. Gaan we heusch in een rijtuig, tante Josienchen?

- Ja, kom dan.

Ze liepen de straat op. - Wie het eerst een oud paard ziet, moet het zeggen.

Bertel stak zijn arm door den haren. - Tante, bij mijnheer Busky is een piano.

- O ja?

- Ja. Hij staat in den salon; maar moeder zegt dat daar haast nooit iemand zit, en dat het deksel misschien niet meer open kan.

- Misschien mogen we het wel eens probeeren. Kan jij spelen?

- Nee - moeder zegt dat u het kan.

- Ik zie een knol, met een langen staart, riep Franz, een grijzen staart, zoo oud.

- Dien nemen we. Ze gaf den koetsier het adres, en Franz wilde op den bok.

- Goed - als je maar stil zit.

Daar reden ze. De jongens werden rustig van genot; Franz kaarsrecht op zijn hooge plaatsje, Bertel heel even tegen haar aangeleund. De zon brandde op het asphalt - heel loom klonk het hoefgetrappel.

- Tante, we lijken nu wel de koningin en een prinsje.

- Je bent mijn prinsje.

- Nee, fluisterde hij, juist niet - van álle menschen - en van de koningin ben ik het zoontje.

Zoodra hij niet begrepen wordt, dacht ze, gaat hij fluisteren, durft hij niet meer hardop. Ze sloeg even haar arm om zijn schouders.

- Dat is waar. Maar een gewoon jongetje kan ook van alle menschen zijn.

- De menschen kennen mij toch niet - en hoe zouden ze me dan moeten noemen?

Ze wist niet dadelijk een antwoord - ze wilde kinderlijk blijven met hem.

- Mijn portret heeft toch nooit in de krant gestaan.

- Neen. Zou je dat graag willen?

Hij dacht even na. Het kan niet, - zei hij ernstig.

- Och - wat zou je er ook aan hebben? - Maar hij keek liaar aan, zóó verbaasd en afkeurend, dat ze bijna schrok.

Zijn lippen klemde hij opeen; nu zelfs geen gefluisterd woord. Het hinderde haar - ze trok haar arm terug. Wat zou hij nu denken? was hij eerzuchtig? haar kleine, schuwe Bertel. En wat beteekende ‘een prins’ voor hem? iets begeerlijks door pracht en rijkdom?

Ze zwegen. De heete, doorzonde lucht drukte haar. Ze sloot haar oogen; een traan brandde achter de trillende leden. Wat was het moeilijk elkaar lief te hebben, te begrijpen. Nu ging ze naar Albert - zou hij blij zijn met haar komst?

En als hij niet blij was? Dan moest ze maar weggaan, ver weg. Plotseling dacht ze weer: golven, golven neemt mij mee - het klonk nu sterk en smachtend. Maar daar was ook het doffe hoefgetrampel, heel het fletse en schelle gedruisch van de stad en Bertels stem: slaapt u?

Ze deed haar oogen open. - Ik dacht aan de zee, ik zou zoo graag er midden in zijn.

- Op een boot? - Ze aarzelde even. - Ja, en dan naar het frissche water kijken; het is hier zoo warm.

- O - maar in een rijtuig is toch ook prettig.

Ze knikte hem lachend toe. - Ja hoor.

Mijnheer Busky was thuis. Het dienstmeisje zou hem roepen en ze werden in den grooten salon gelaten. Het was er stil en koel. De deuren naar den tuin-in-schaduw stonden open. Een klok tikte langzaam op den hoogen schoorsteenmantel. Bertel keek naar de piano. - Ziet u, tante, hij is dicht.

- O, maar hij kan wel open.

- En als hij op slot is?

Ze wilde zeggen: ik heb den sleutel - maar bedwong zich.

Albert kwam binnen. O, hij keek opgewekt, verrast.

- Dat is heel aardig, dat jullie gekomen bent.

- Met een rijtuig, zei Franz.

Ze lachten en drukten elkaars hand. Josien zag dat Bertel even over zijn haar werd gestreken. - En of ze in déze kamer mochten blijven? vroeg ze.

- Zeker, maar hij kwam hier haast nooit - en er moesten dan toch bloemen zijn. Allons, de jongens konden wat plukken in den tuin. - En meteen draafden ze weg.

- Bertels hart trekt naar de piano, zei ze - ik wist niet dat hij van muziek hield.

- Ik ook niet. Ze keken elkaar aan - ze wisten zich alleen.

- Ik ben toevallig thuis - en straks moet ik even weg - ik heb altijd nog wat zaken.

Maar doordat ze naar zijn oogen keek, was het of hij heel andere dingen zei.

- O - heeft u het druk?

- Nee - nee - het is een slechte tijd. Maar - ik ben blij met het werk dat er nog is.

- Ja - net als ik.

- Voor u moest er volop werk zijn - u bent nog jong.

- Och - ja -

- Ik weet wel dat het niet gemakkelijk is. U heeft veel talent met kinderen, heel veel, geloof ik.

Ze zei hem hoe zwaar het was, iets te worden voor de kinderen die het meest hulp noodig hadden. De directeur van de doofstommenschool had haar gezegd: over 't geheel zijn vrouwen voor dit werk niet geduldig genoeg. Het was beschamend.

Maar waarom? als vrouwen nu meer geduld hadden voor de gebreken van hun eigen kinderen.

- Als ze dat hadden.

Hij geloofde van wel. Zij, bijvoorbeeld, zou zij niet een heel goede moeder zijn?

De jongens stapten binnen met bloemen.

Wat later stond ineens de piano open. Bertels oogen gingen glanzen. - Tante, had u het gemerkt? ik heelemaal niet. - En Josien knielde bij het muziekkastje. Ze vond een bundel oude liedjes. Nu wil ik heel eenvoudig gaan zingen en spelen, zei ze zich zelf, -zonder verontschuldigingen, zonder veel uitstelg Een paar liedjes van Mozart, gaaf en licht. De piano was oud, en haar stem klonk haar zelve vreemd. Maar Bertel stond naast haar en vroeg dringend om meer. Een wiegeliedje - en na het eerste couplet zei Albert, achterhaar: dat is mooi en dus zong ze het tweede vers nog zachter en weeker. En ineens riep Bertel: dát ken ik ook, dat is van den jongen met zijn marmotje.

- Wil jij dit dan zingen?

- Maar - maar - ik moet het *doen*, heelemaal echt - ik moet door de kamer loopen en - en ik moet een marmotje hebben.

Ze zag de opwinding in zijn kleine gezichtje. Moest ze er tegen in gaan? hem kalmeeren? dat kon ze niet. Vraag dan aan mijnheer Busky of er een marmotje in huis is.

Albert trok hem naar zich toe, tusschen zijn knieën. Hij boog zijn hoofd en fluisterde wat. Toen Bertel: moet ik alleen gaan? en zijn antwoord: neen, we gaan samen. - Hand in hand gingen ze de kamer uit, met groote stappen.

- Jò, - zei Franz, wat zal er nu gebeuren? Hij was op den grond gaan liggen, met zijn hoofd op een voetenkussen. - Misschien vangen ze een rat.-

Door den tuin kwam Albert terug. - Mevrouw Weicht, wilt u maar beginnen? Maak een klein voorspel.

Ze deed het - en op het juiste oogenblik hoorde ze Bertel invallen: ich komme schon durch manches Land, avecque la marmotte. Een heel klagelijk stemmetje, maar toch stevig, en klankvol. Voorzichtig keek ze over haar schouder. Ze zag hem tegen den donkeren achtergrond van den tuin, zijn hoofdje gebogen over wat hij in zijn armen droeg, - iets tot een blauw bundeltje gepakt. En daarboven zijn witte hemd, en een stukje naakte borst. Schoorvoetend kwam hij dichterbij, en hield bedelend een hand op. Avecque si, avecque la, avecque la marmotte. Toen het uit was, hing er een mouw van zijn kiel naar beneden, en daarnaast de staart van een kat. Samen waren ze de kat gaan zoeken, Albert en hij. En wie had bedacht dat Bertel in zijn hemd moest loopen? Op die vraag kreeg ze geen antwoord. Maar de kat moest toch bijna onzichtbaar zijn, zoodat het precies een marmotje werd. En: mag het nog eenmaal, tante Josienchen, nog éénmaal? Hij stond voor haar met opgeheven hoofd en zijn oogen glansden. Ze stemde toe - maar de kat sprong weg en moest opnieuw gevangen worden. Het werd een heerlijk en ernstig spel. Maar toen zij Bertel eindelijk weer zijn blouse hielp aantrekken, was Albert niet meer in de kamer.

- Is mijnheer Busky weggegaan, Franz?

- Ja - hij wuifde naar u, maar u zag het niet.

- O - dan moeten wij haast naar huis.

-Waarom? we kunnen best blijven. - Ze draaide zich weer om naar de piano, wilde het boek dicht doen. Wat was er gebeurd? niets - hij had vooruit gezegd: ik kan niet blijven.

Het dienstmeisje kwam binnen met een theeblad vol lekkers. - Mevrouw, mijnheer wilde u niet storen, want u was zoo aan 't muziek maken. Maar u moest blijven voor de thee. - Ze zuchtte even, maar kon niet anders dan toestemmen. Graag, Liesel. - De kinderen juichten.

III.

Ze was blijven avond-eten en had de jongens naar bed gebracht. Terug gekomen in de kamer vertelde ze - en richtte zich het meest tot Theo - hoe goed Bertel zong, hoe muzikaal en zonder den minsten aandrang tot stotteren. En doordat een wederwoord uitbleef, begon ze sneller te praten en met nog meer opgewektheid.

Maar ze voelde dat haar woorden als in een leegte klonken. Ze keek naar Theo; hij zat tegenover haar aan de tafel met een boek voor zich waarin hij niet las, en ze wist dat zijn gedachten bij heel andere dingen waren. Een oogenblik was het haar pijnlijk-vreemd, dat ze praatte tegen dezen man, dien ze niet kende. En omdat Ada in een hoek van de kamer op den grond lag, zei ze: Franz heeft jouw manieren overgenomen, hij legde zijn hoofd op een voetenkussen, bij je vader, ik dorst hem niet goed te verbieden. - Even bleef het stil. Toen zei Ada: Je kunt een kind toch best verbieden wat een oudere doet.

Ze haalde haar schouders op. Och ja, maar -

- Jij bent toch ook wel eens houdingloos.

Josien zweeg en keek onwillekeurig weer naar den man tegenover haar. Maar toen ze Theo zag glimlachen, vergat ze haar ontstemming. - Jullie moest hier een piano heb-

ben; je eigen kinderen wat muziek leeren, dat lijkt me mooi.

- Nou, wil jij hier komen in mijn plaats? en zeg dan meteen waar de piano staan moet.

Rustig zei Theo: We zullen verhuizen.

- O ja - we zullen;- help me onthouden, zeg.

Josien voelde zich machteloos. Ze stond op; ze had het gevoel als ging ze nu vluchten. - Dag - ik moet naar huis.

- Je moet niet - maar je wilt.

- Goed - ik wil. Ze keek Ada aan en verbeet een scherp woord. Want er was in dat gezicht een uitdrukking die ze niet dadelijk begreep - iets van groote matheid, en trots tegelijkertijd;- trots, of verbijstering. Theo was naast haar komen staan; hij ook keek naar Ada. Nu legde hij zijn hand even op haar schouder. - We verwachten een kind - zei hij. Zijn woorden klonken rustig, maar vol bedwongen vreugd en ontzag.

- Vandaar dat ik zoo lieftallig doe, zei Ada, en lachte kort.

Josien bloosde. - Ja - och, waarom begreep ik het ook niet, zei ze zacht. Je was zoo moe vanmiddag - je zag er ook slecht uit. Hoe voel je je nu?

- Och - dat weet ik niet, ik ben nu niet meer alleen mezelf. Theo is zoo blij - maar dit kan iedere vrouw hem geven.

- En is het daardoor voor *jou* minder mooi?

- Ik weet het niets Het is iets wat man en vrouw het verst uit elkaar voert, onder een schijn van groote innigheid.

Josien stond heel stil. - Dat heb ik niet zoo gevoeld, zei ze.

- Jij? o ja - vroeger - lang geleden. Och, Josienchen,

ga naar huis. Als we verder praten, zal ik aldoor verkeerde dingen zeggen en je pijn doen.

- Dat hindert niet - maar ik ga toch.

Theo liet haar uit. Hij wilde nog iets zeggen, maar vond de rechte woorden niet. - Dag Josien.

- Dag - Bertel wordt een pracht-jongen. Och, jij denkt alleen aan het nieuwe kindje.

Hij schudde zijn hoofd. We kunnen aan veel tegelijk denken, geloof je niet?

- Misschien wel, ja.

Buiten was het nog licht. Ze stapte vlug en veerkrachtig. De beklemming om de korte disharmonie in Ada's huis viel weg. Ze zag de vol-ombladerde boomen, diep-groen, de straat in schaduw, van lichtplekjes doorschoten, - en zij zelf liep tusschen dat alles door - levend en kleurrijk. Nu zou ze bijna bekoord raken door dat zelf. Ze hoorde een voorbijganger zeggen: een blonde vrouw - meer niet dan dat. Maar ze kon het aanvullen, zoo dat het mooi bleef - een blonde vrouw. Och, dacht ze even, wat ben ik onbeduidend - maar geloofde het niet geheel.

IV.

Zoodra ze thuis was - haar hoed had afgelegd, de kamer rondgekeken - werd er gebeld. Als Albert kwam - dacht ze - maar het leek haar te veel, in zoo korten tijd. Een oogenblik wenschte ze zelfs dat hij het niet zijn zou;- ze wilde immers denken aan het pas-doorleefde.

Ze hoorde een mannenstem, voetstappen; hij werd aangediend en kwam binnen. - Schrikt u van me, mevrouw Weicht - u kijkt zoo - bijna angstig.

- Nee - maar ik wist niet of ik - of ik blij zou zijn met uw komst.

Hij keek haar aan en glimlachte. Dus u dacht: als hij het is? en toen verder?

- Verder kwam ik nog niet. Ik ben net thuis - ik kom van Ada.

- Ik hoopte dat u van haar terug zoudt zijn. O, die jongen is uw lieveling.

Ze gingen zitten. Hij praatte nog wat door over Bertel en Franz, en ze zei zich zelf stilletjes, dat hij een klein beetje verlegen was. - En nu ging haar liefde voor hem haar doortintelen. Hij was een goed man, eenvoudig, echt. Hij was sterk en beheerschte zich; toch stak er iets van kinderlijkheid nog in hem. In zijn nabijheid te zijn maakte haar gelukkig. Misschien zou ze niet zulke hoogtepunten met hem bereiken als Ada met Theo; in die beiden was een machtiger levensdrang. Och - als ieder mensch maar deed wat hij kon - zich overgaf aan zich zelve. Aan zich zelve? ja, zooveel krachten bleven immers ongebruikt - vooral in vrouwen, misschien. Velen werden wel moeder - maar vrouw-zijn beteekende méér dan dat.

Vreemd, dat ze zoo kon denken, terwijl Albert bij haar was. Ze hield van zijn gezicht, ze zou het graag met haar handen omvatten. Nu praatte hij weer over dien middag; ze zat tegenover hem en luisterde.

- Het was zoo aardig dat dat in mijn huis gebeurde. Ik groette u niet - ik wilde even de illusie behouden dat u er nog zoudt zijn, als ik terug kwam - dat u er hoorde; - niet de kinderen, maar u. Natuurlijk was u weg - het hinderde niet - ik ben een oud man.

- Maar u bent nu toch weer bij me gekomen.

- En ik zeg u dit - ja - Is het dwaas? - vergeef het me.

Ze stond op en liep naar hem toe. Hij greep haar hand. Zoo bleven ze geruimen tijd, zonder woorden. Want voor hen kromp alle voelen niet ineen tot deze lijf lij ke aanraking, dit verlangen naar meer. Er bleef groote wijdheid en rust van aanschouwen en gevoel. Dat het goed was zoo, wist Josien in dat oogenblik - dat ze weer dorst te strijden en tevens besefte: het leven is niet enkel strijd. En hij, Albert, voelde alle mildheid van het leven, door de hand die hij vasthield, en die hij niet gedacht had te zullen grijpen. Maar nu was ze overdaad en noodzakelijke steun tegelijk.

- Zou jij in mijn huis willen wonen?

- Ja - met jou.

- Wanneer kom je dan?

- Wanneer je wilt.

Hij fluisterde: zal je niet bang voor me zijn?

En zij: neen, ik zal van je houden.

- Ik ben niet jong meer.

- Maar je bent ook nog niet oud.

Hij keek haar aan. - Kom eens naast me zitten, dicht naast me.

Ze hurkte bij hem neer. - Zoo, praat nu maar met me - zeg me alles wat je wilt.

Hij legde zijn hand op haar hoofd. - Kijk eens - ik heb een heel leven achter me.

- Ja.

- En ik voel dat alles wat nu nog komen kan, niet heel belangrijk voor me zal zijn. Het gaat ermee als met muziek: je hebt het slot-accoord gehoord - je weet dat het stuk

uit is - maar dan komen er nog een paar maten, nog een herhaling, een kleine variatie - je luistert nauwelijks meer. - Hij streelde heur haar. - Maar neen, het gaat niet altijd zoo. Soms hoop je juist dat het mooiste nog komen zal - dat wat het leven de moeite waard zal maken. Vanmiddag hoopte ik het, toen jij er was met de kinderen - en dat dreef me ook naar je toe.

- Dus tóch -

Hij glimlachte.-Toch. Maar mag ik dat doen: jou bij me nemen, je bent zoo jong, en je hebt zelf geen kind.

- Ik heb jou liever dan een kind.

- Je zegt het alles zoo vlot, zonder erbij te denken. Het is heel mooi, maar -

- Ik heb er lang over nagedacht. Toen ik naar Holland ging, hield ik van je. Weet je nog hoe je met me praatte?

- Ja - misschien hield ik ook van jou - ik wist het niet, - vergeef me.

- En áls je het had geweten?

Hij keek in haar opgeheven gezicht. Rustig zei hij: dan had ik je gevraagd, weg te gaan.

- Waarom?

- Ik kon mijn vrouw niet verstooten.

Weer trof haar zijn volkomen eerlijkheid. - Waren jullie gelukkig?

Hij dacht even na. - Och, hoe je dit te zeggen - niet ongelukkig. Ik had eerbied voor haar; ze was een vrouw met een sterk karakter. En een tijd lang had ze me lief - toen de kinderen werden geboren. Later - neen, geheel overbodig werd ik nooit, en nooit hebben we elkaar een kwaad hart toegedragen. Ze was niet kleinzielig.

- Evenmin als jij?

Hij haalde zijn schouders op. - Ik weet niet? - Weer dacht hij na. - Ik heb wel getracht - ook op mijn beurt, loyaal te zijn.

Ze wachtte - hij keek nu aan haar voorbij. In dat oogenblik besloot ze, hem nooit te wantrouwen om zijn verleden, nooit te willen weten wat hij haar niet vertelde. En toen zag ze opnieuw zijn oogen en haar eigen beeld zoo helder daarin weerspiegeld. Een sterke adem van geluk ging door haar heen.

- Kunnen we ooit meer één zijn? fluisterde ze.

Zijn lippen bewogen - er kwamen geen woorden.

- Zóó is het mooi.

Hij knikte - ja.

Ze richtte zich naar hem op, nam eindelijk zijn hoofd tusschen haar handen.

Ja, ja, liefste -

Achtste hoofdstuk.

I.

Opnieuw verstilde zich de zomer tot herfst. Josien en Albert keerden terug in de stad. Ze hadden twee maanden buiten gewoond, in een klein huis, aan den zoom van heuvelige bosschen. De zomer was overvloedig geweest van bloei en geur. Nu Josien aan dien tijd ging terug denken, vond ze er een glimlach voor. En ze vroeg zich zelf: is dit dan toch dankbaarheid voor alle lichte, zonnige dagen? Aldoor ben ik met Albert samen geweest. Ze zag het huis, waarin ze haar dagelijks werk had. Zoolang ze bezig was, ging Albert niet weg, maar wachtte in de kleine veranda. Als ze klaar was, liep ze naar hem toe en omhelsde hem. - Ga je mee wandelen? - Die woorden sprak ze nog, maar ze werden niet gehoord. Even later moest ze ze herhalen. Ze liepen, gearmd meest, maar zonder veel te praten. Het kwam haar voor dat Albert plotseling oud was geworden. Maar hij was onvermoeid en genoot heel veel - dus waarom zou ze dat denken? Hij wees haar op een mooien boom, een vlinder, een karrespoor dat teekening bracht in een rullen zandweg. Was het niet natuurlijk en goed, dat de kleine dingen van de zichtbare wereld hem bekoorden en boeiden, meer dan de groote problemen van maatschappij en volk? - Misschien wel - maar ook het eigen leven leek hem soms

uit handen gevallen. Ze vroeg hem iets uit zijn verleden, en hij antwoordde vlot, met een enkel woord. Hij zei niet: stil, daar moet ik eens over denken, dat heeft nog geen vast-omlijnden vorm aangenomen in mijn herinnering. Maar hij was toch ook twee en zestig jaar, - zijn jeugd was classiek geworden. Hij vertelde van zijn kinderen in enkele vaststaande verhalen. En sprak zij niet juist zoo over haar meisjesjaren? En zelfs over Erich, en het kleine jongetje, dat maar zoo kort had geleefd? Wat wilde ze dan anders in hem? meer aandacht en liefde voor de toekomst? Hij leefde het heden toch krachtig en blij. O, beter dan zij het kon, evenwichtiger, en misschien ook: gelukkiger. Ze vroeg hem eens of het leven een doel had. Neen, zei hij, tenminste: wij kennen het niet. - En, wat geloof jij, Josientje? - Ze antwoordde: misschien moeten we naar het doel zoeken. - Goed - het is: waarlijk te leven.

Ze had hem aangezien, ernstig naar zijn oogen gekeken. - Alleen dát? - vroeger heb ik er nooit naar gevraagd, en nu zal ik het zeker nooit weten.

- Ik meende dat je gelukkig was. - Hij zei dat zoô luchtig, dat ze een pijnlijke trilling voelde in zich. - O ja, ik ben gelukkig. - Ze geloofde dat ook - ze sloot hem vast in haar armen. Kon ik maar zoo zijn als jij -

- Hoe dan, kind?

- Zoo - tevreden.

- Je bent zooveel jonger en begeeriger dan ik.

- Ik begeerig?

Nu glimlachte hij. - Ken je jezelf zoo slecht? - O, jullie vrouwen - je wilt de wereld in je armen sluiten, en op 't oogenblik dat je het doet, roep je: waarom is de wereld niet grooter?

- Wat bedoel je met: de wereld?

- Alle geluk en alle smart waartoe je zelf in staat bent.

Later dacht ze aan die woorden: waartoe je zelf in staat bent, toen ze treurde om zijn dood en zich gezegend voelde, omdat hij had geleefd.

Ze keerden terug in het groot-steedsche huis.

Een jaar waren ze nu getrouwd, en Josien had veel in het huis veranderd. De groote salon, waar ze dien warmen zomerdag met Bertel had gezongen, werd huis- en werkkamer. Albert, die voor den oorlog alleen-eigenaar was geweest van een groote meubelfabriek, was in de moeilijke oorlogsjaren commissaris geworden van een vennootschap, de plaats van directeur aan een jongeren man overlatend. Na den tijd van algemeene inzinking en slapte, bloeide ook deze industrie weer op. Het speet hem wel eens, dat hij vreemde hulp, vreemd geld had moeten aanvaarden, en zelf nu vrijwel terzijde moest staan. En sinds hij Josien had getrouwd, drong het tot hem door, dat hij niet aldoor om haar heen moest zijn, dat ze hem liever druk aan 't werk wilde zien. Soms ging hij dan uit, bezigheden voorwendend. Als van zelf liep hij den bekenden weg naar de fabriek, aarzelde even bij 't binnengaan. Hij wilde niet den indruk wekken van steeds te komen controleeren. Hij zag de toonkamers graag, en de stapelplaatsen van het hout;- maar hij moest zich wel anders gedragen nu, dan vroeger. In dien tijd sloot hij vriendschap met een van de teekenaars, een jongen man, die heel moderne meubelen ontwierp. Albert voelde zich tot diens werk aangetrokken - het was forsch en eenvoudig van lijn. Dat wil zeggen: de jonge teekenaar noemde het eenvoudig. Aanvankelijk lachte Albert daarom. Hij

had in zijn jeugd heel hard gewerkt, zelf ontwierp hij soms modellen, die in zijn tijd iets nieuws waren, en dacht wel eens dat hij zich later nog met liefde op het ontwerpen zou toeleggen. Maar nu de gelegenheid er was, kon hij niet dadelijk toegrijpen. Het kwam hem voor dat de menschen nu anders over hun werk praatten dan vroeger, met meer trots, en minder ernst. Het zelf-bewustzijn beviel hem, maar hij zag niet altijd voldoende kracht en kennis. De jonge Spier, wiens werk hij graag bekeek, zei hem: wij menschen zijn oppervlakkig en veranderlijk. We willen onze meubelen niet meer erven en wrijven en koesteren. Maar ze moeten wel mooi zijn, zoolang we ze liefhebben - we maken niets ondegelijks. Het gaat ermee als met de vrouwen: ze worden afgedankt terwijl ze nog best meekonden - alleen doordat we anderen hebben gezien, die ons meer bekoren.

- Och ja - ik hoor niet meer in dezen tijd.

- U? - o, u leert zich nog aanpassen.

Hij dacht aan Josien, hij hield van haar. Ze was anders dan Griselda in haar jeugd - minder jong en toch misschien onbedorvener. Het ontroerde hem altijd aan haar te denken. Hij vermoedde dat ze niet geheel gelukkig was. Dikwijls nam hij zich voor, met haar te praten;- maar als hij haar weer zag, en ze begroette hem, dan kuste hij haar mond en, heel voorzichtig, haar oogen, en sprak daarna over dingen van de uitwendige wereld. Hij wist niet altijd of ze wel luisterde;- dat leek hem ook niet van groot belang. Als ze maar bij hem was, en glimlachte. Soms zag hij iets van droefheid in haar glimlach, - dat maakte haar gezicht mooi. Hij kon niet altijd vragen;- zij had het verleden dat aan haar toebehoorde, evenals hij zijn verleden had.

Zijn groote liefde voor Griselda kon hij niet meer navoelen, toch kon hij een nieuwe liefde hartstochtelijk beleven. Wel bepeinsde hij eens of misschien zijn geest meer was verouderd dan zijn lichaam. Maar hij kwam tot geen klare gedachte daaromtrent. - Het eenige wat hem uit het verleden sterk was blijven boeien, was zijn dochter Ada. Toch, sinds Ada en Theo wettig waren getrouwd, had zijn bezorgdheid rust gevonden. Hij sprak nog graag met Josien over haar, - herdacht dan ook den tijd dat hij Josien opzocht in haar vorige Berlijnsche woning. Hoe kwam het toch dat je van me ging houden? vroeg hij - maar wachtte een antwoord nauwelijks af. Er was een rust van bezonkenheid in hem, die haar soms zoo trof, dat ze bij hem knielde en zijn handen greep. - Albert -

- Ja?

Nu zag ze dat hij in volkomen aandacht was voor haar, en ze vergat wat ze wilde vragen.

- Houd je van me?

- Ja.

- Hoe houd je van me?

- Dat weet je wel, kind.

Ze boog haar hoofd nog meer. Iets bleef er ongezegd.

Ze had haar werk en haar boeken. Ze kon met Albert aan één tafel zitten en studeeren: hij stoorde haar niet. Maar eenige keeren in den avond stond ze op en bleef bij hem staan. Soms spraken ze niet - omhelsden elkaar zwijgend. Soms, als ze bij Ada was geweest, vertelde ze kleine grapjes van de kinderen, dicht bij zijn luisterend gezicht, als mocht geen enkel woord verloren gaan.

In 't begin, nog voor hun huwelijk, had hij haar eens gevraagd: verlang je ook naar een eigen kindje?

- Ik weet het niet, zei ze, het is zoo lang geleden - van mijn jongetje.
- Maar je bent nog niet te oud.
- Nee - maar -
- En je zoudt minder alleen zijn, als ik gestorven ben.
- Er zouden dan twee wezens zijn, die jou moesten missen.
- Dát is niet zoo erg.

O, de milde eenvoud waarmee hij die woorden had gezegd. Toch kwam het haar nu soms voor, alsof hij niet begreep hoe smartelijk het ook kon zijn, een kind te hebben. Wat was zijn droefheid om Ada geweest? Zorg, die werd weggenomen, zoodra ze haar huwelijk wettigde. Neen, ze geloofde niet naar een kindje te verlangen. - Dat eerste jaar bleef ze de cursus van het Instituut volgen. Door alle lessen in stemvorming, kwam ze er ook toe haar zangstem weer wat te ontwikkelen. Ze zong de liedjes die Erich vroeger het liefst van haar hoorde, oude wijsjes uit de Liederschatz; Aennchen von Tharau, en Du, du, liegst mir im Herzen. - Albert luisterde graag - hij vroeg nooit: aan wien denk je? - Daardoor voelde ze dat een simpele melodie meer waard kan zijn dan jeugd- en liefdeservaringen. En ook dat haar samenleven met Albert zuiver was en geen prikkeling kende van jalouzie of klein, onwaarachtig gepraat.

Wel vroeg ze zich soms af, of ze had gevonden wat ze zocht in Duitschland. Was ze gekomen om het nieuwe waarvan Ada eens sprak? Om te staan temidden van de ruwe krachten van verzet en opleving? Maar ze trouwde

Albert, en - wat was er nieuw in haar leven? Ze woonde in een groot huis en was rijk. Albert hield zich zooveel mogelijk buiten alle politiek. Wel leefden ze sober. Hij zei haar: zoo heb ik het altijd het liefst gewild. Maar: is het voor jou geen ontbering? Griselda hield van pracht en overvloed. Ik houd van een goed pak kleeren, en van veel frissche lucht - en - van een zachte vrouw. En jij? -

Ze had haar hand op zijn schouder gelegdg. Ik van - te weten dat ik nooit armoe zal hebben - en dan - van nog een paar kleinigheden. - Ze keken elkaar lachend aan. - Is het veel, of weinig?

- O, heel veel.
- Wien zullen we ons geld nalaten, als we sterven?
- Aan een Tehuis voor dakloozen.
- Goed. - Hij nam haar in zijn armen. - Dus je hebt bij mij zeker een dak gezocht? - Ze knikte ja.
- Lekt het nooit?

Weer lachten ze. - Neen. - Ze wilde zeggen: soms kijk ik naar boven of het er nog wel is. Maar ze zweeg.

II.

Josien liep door het huis. Aan den zonkant stonden alle ramen open; een milde herfstlucht bewoog zachtjes de gordijnen. Ze tuurde naar buiten. De straat waaraan hun huis lag, was niet druk. Toch - een kindje sliep licht. Maar hier was de zon - en die moest naar binnen schijnen, op het witte bedje.

Aan de slaapkamer van haar en Albert grensde het vroegere boudoir van Griselda. Het was een kleine kamer met be-

schilderde paneelen. Ze kwam er haast nooit - ze hield de tusschendeur op slot. - Nu liep ze er binnen. De mooie, fletse herderinnetjes aan den muur glimlachten. Even stond ze er als in een museum, aandachtig en beschroomd. De spiegels van de kaptafel, dof-beslagen, weerkaatsten flauw de kleurige wanden. Dit zou wel de mooiste kinderkamer zijn. Misschien kon ze de paneelen in een effen lichte tint laten verven, - roomkleurig, of grijs. Als ze het Albert vroeg - als ze begon met te zeggen: we krijgen een kindje. Het leek haar plotseling dat Albert ver weg was, dat ze hem niet roepen kon. Waarom had hij haar onrust niet gemerkt, zoodat ze alleen dwaalde door het huis? Hij zat in den tuin en teekende;- dat deed hij graag tegenwoordig. Misschien wilde hij wel meubeltjes ontwerpen voor het kind. Maar hij zou hen alleen laten, dat wist ze. Och, ze moest daar niet aan denken - nu niet, alle zware gedachten moest ze van zich af zetten. De kamer zou licht en vroolijk worden. - Een kindje - was ze er blij mee? ze had het al vermoed, de laatste weken. - Je zult dan minder eenzaam zijn als ik gestorven ben, zei Albert. - Ze liep naar den achterkant van het huis en keek den tuin in. Daar zat hij - dicht bij; ze zag zijn hand, die over het papier bewoog. Albert - riep ze - maar de stilte van den tuin werd er niet door verstoord. Ze dacht hoe ze hem tegen zich aangeklemd had gehouden, met alle kracht van haar armen. Haar kracht en de zijne vloeiden ineen. Hoe had ze het Erich gezegd, dat er een kindje kwam? Ze wist het niet meer. Erich en zij hadden het samen geweten. Plotseling dacht ze aan het jongste dochtertje van Ada, en er kwam een glimlach om haar mond. Als ze naar Ada ging, en het kindje in haar

armen nam, dan zou ze alle vreugd voelen van dit zelf te mogen bezitten. Och, schoot haar verbeelding dan zoo zeer te kort? Kon ze haar hoofd niet buigen naar haar borst, en het kindje zien?

Ze ademde diep en wilde gelukkig zijn.

Even later stond ze naast Albert.

- Wat teeken je?

- Ik ontwerp een paar stoelen. Spier heeft me aangestoken; hij zegt dat ik het nog wel leeren kan.

- En krijg je dan een baantje aan de fabriek?

- Wie weet.

- Zeg - wat moeten we eigenlijk met die paneelenkamer doen, en met de anderen die ongebruikt staan?

- Heb je een plan?

- Ja - maar, misschien -

Nu liet hij zijn teekening rusten en keek haar aan. - Maar misschien is het geen goed plan?

- Ga eens mee naar binnen. - Ze nam zijn arm. - Ben je gehecht aan dat boudoir, aan de herderinnetjes?

- Neen. Hij schudde zijn hoofd. - Ik weet het al: we laten de paneelen oververven, licht en vroolijk, en dan komt daar een klein bedje te staan. Die kamer is het best ervoor: aan de straat - maar zonnig.

Ze sloeg haar armen om zijn hals. - O, dat je het geraden hebt - en ik dacht dat je zoo ver van me af was.

- Ver van jou? hoe zou dat kunnen? - Nu praatte hij als tegen een kind, dat bang is geworden in 't donker - en dan gaat de angst wel weg, maar de duisternis komt opnieuw. - Ze mocht het heele huis verbouwen, als ze wilde - en ze zou eens zien hoe gelukkig ze was met een kindje - en hij ook.

- Ja - jij ook? - vroeg ze.
- Natuurlijk. Ik geloof dat ik er den heelen dag mee zal kunnen spelen.
- Maar dat kan *ik* niet. - De felheid waarmee ze dit zei, verschrikte haar zelf.

Zacht voelde ze zijn hand op haar hoofd. - Het leven is geen spel, denk je misschien. Maar niets doet de mensch zoo ernstig als zijn spelen. En het is niet te onderscheiden; - ik bedoel: de dingen die in ons leven van waarde zouden zijn, en de nuttelooze dingen;- geloof je ook niet?

- Als je leven opgaat in kleinigheden, dan niet.
- Zooals het onze? - Kind, de groote daden zijn niet voor allen.
- Maar als je jong bent, denk je dat het leven groot zal worden.
- En is daarvan niets verwezenlijkt?

Ze keek in zijn oogen en voelde iets wijds in zich. - Mijn liefde voor jou is groot.

- En je liefde voor het kindje? -

Aarzelend zei ze: die moet nog komen.

III.

Al een paar keer had ze Ada niet thuis getroffen. Ze was dan toch naar binnen gegaan, keek in de wieg naar baby, en vroeg naar de andere kinderen. Het zag er alles wat onverzorgd uit. Ze merkte wel dat ze het jonge dienstmeisje hinderde met haar belangstelling, wilde niets vragen en trachtte haar verwondering te onderdrukken. - En mevrouw moet toch nog eens wat aan haar leven hebben.-

Daarop had Josien niet geantwoord. Nu ze opnieuw voor Ada's deur stond, dacht ze: ik doe misschien beter, me nergens mee te bemoeien. Maar we zijn toch vrienden, Ada en ik, en ze zou in moeilijkheden kunnen zijn.-

Toen de deur open ging, zag ze Ada met hoed en mantel in de gang.

- O zeg, ik ben juist thuisgekomen. Is er iets? -Je vindt misschien dat ik op vreemde tijden van huis ben.

- Wat weet ik daarvan?

Tijden dat ik moest sloven voor mijn kinderen.

- Och, sloven moet nooit.

- Zoo - je praat Theo naar den mond; ben je hem óók tegen gekomen?

- Ik? - neen. Loopt hij wel eens op straat?

- Dat schijnt zoo.

Ze deden hun mantels uit, en gingen achter elkaar naar binnen. Nu stonden ze ieder aan een kant van de wieg en keken naar het kindje, dat met wijd-open oogen lag. Maar de klank van hun vlugge woorden was nog niet vergeten. Ze wachtten wie het eerst spreken zou en voelden onderwijl de spanning tusschen hen strakker worden. - Wat is het vreemd, dacht Josien, naar de heldere oogjes van dit kind te staren, en geen kleine babbelwoordjes te durven zeggen. Ze bewoog haar lippen, fluisterend: ja - ja - Het kindje keek van de een naar de ander, zijn hoofd met plotselinge schokjes wendend.

- Moet je haar eerst voeden, of -?

Ada antwoordde niet. En toen Josien naar haar dorst kijken, zag ze een strak-bedwongen gezicht, waarover tranen liepen. - Plotseling nam Ada het kindje uit de wieg

en liep ermee naar de tafel. Daar legde ze het neer op een kussen. Haar handen bewoog ze werktuigelijk langs spelden en kleertjes, maar haar hoofd hield ze nu gebogen, zoodat de tranen neerdrupten.

Josien nam het alles zwijgend in zich op.

- Ik *kan* het eenmaal niet - zei Ada, en haar stem klonk vreemd ijl. - Ik ben niet alleen de moeder die voor haar kinderen zorgt. Ik wil wel kinderen hebben, maar niet zoo, dat ik alles voor hen moet zijn. Ik kan het niet - het geeft me zoon leeg gevoel; leven we alleen daarom - de zinnelijke liefde en de kinderen? - God - Ze hield even op en drukte een wollen hemdje van het kind tegen haar oogen. - Ik ben er niet voor gemaakt - ik - Het driftige bloed steeg naar haar hoofd en ze stampvoette even. - De gedachte dat Theo me de baas wil zijn - en hij denkt al dat hij het is - ik zou er in kunnen stikken - daar - Dat heb je ervan als je wettig trouwt;- zie je nou dat het belachelijk is? Vader en jij waren er zoo blij om. Het staat netter, hè, voor de buitenwereld. Maar nu kan ik niet van hem af - niet zoo gemakkelijk. - Zacht zei Josien: dat wil je ook immers niet.

- Zoo, dat weet jij. Och, jij hebt altijd zulke idyllische denkbeelden over het huwelijk gehad. Misschien heb je er vader mee gewonnen, doordat hij een oud, sentimenteel man is. Enfin, kinderen zal je zeker niet meer krijgen - dat is een fortuintje. - Het moederschap is slavernij. Ik mag niet in een restaurant gezien worden, want ik heb kinderen. Wat moest Theo er? Hij mag mij wel vragen: wat doe jij hier? - ik hem niet. Dat is toch belachelijk. Ja - en jij staat me aan te kijken. Het eenige wat je denkt is zeker

dat ik schreeuw als een vischwijf. Och, jij - Nu huilde ze alleen maar, met smartelijke halen.

Josien ging naar haar toe, legde licht een arm om haar schouders. Moeilijk was het om te spreken; ze dacht plotseling wat Albert zeggen zou in haar plaats?

- Kom - Ada. Ik bedoelde: je hebt Theo toch eenmaal aanvaard - dat stadhuis heeft er niets mee te maken. En dan mag hij je toch wel eens de baas zijn, als je het moeilijk hebt. We willen soms wel hulp, maar geen meerderheid. Maar hoe kan dat dan? Helpen door je de gelijke te maken van den ander - dat is een phrase.

- Laat Theo er buiten. Ik kan het hem vergeven, desnoods, dat hij me naar huis gejaagd heeft. Hij nam me bij mijn arm en zei: wil je naar huis gaan - als een politieagent. En ik heb het gedaan ook. En - wat wilde ik zeggen?

- Wat vergeef je hem niet? dat je dit kindje hebt? Het huilt niet eens en we laten het bijna van de tafel vallen. Kijk eens. - Ze nam het kindje in haar armen, drukte het tegen zich aan. Toen dacht ze: dit wilde ik doen om het goed te voelen: een eigen kindje. Weet ik het nu? - en zal *ik niet* klagen? -

Stroef zei Ada: De kwestie blijft alleen, dat ik voor mijn taak niet geschikt ben.

- Je taak - verandert met den dag. Straks is baby ook weer groot, en ziet haar moeder anders dan nu. En - je staart je toch niet blind op dezen korten tijd dat je zoo aan huis gebonden bent? - En al kreeg je meer kinderen - het gaat alles voorbij - en daarna heb je nog een heel stuk leven. - Het kindje begon te schreien en ze wiegde het in haar armen. - Je hebt Albert oud genoemd, en sentimenteel

- ik ben er niet boos om, hoor. Maar voor mij is hij jong. Weet je, we krijgen toch ook nog een kind. En ik zie er soms wel tegen op;- hoe moet het alles gaan - hoe zal ons kind groot worden? Maar we geven ons over aan - ik weet niet hoe ik het noemen moet - aan ons zelve: we hadden toch niet anders gekund.

Even was het stil - toen begon het kindje klagelijker nog te schreien.

- Och, geef haar mij maar - ze moet drinken;- en toen hun handen elkaar raakten: Josien, ik weet niet goed wat ik moet zeggen. Je maakt soms zoo den indruk van weg te kruipen voor het leven - maar je durft toch veel.

- Dat weet ik niet; vroeger was ik wel angstig - en nu - sta ik er niet meer alleen voor. - Ze keek neer op het zuigende kindje;- ze wilde iets voelen - van verteedering, van liefde. Maar het was zoo stil in haar - geen enkele aandoening bewoog er meer. Even sloot ze haar oogen - toen dacht ze aan Alberts gezicht.-

Later kwam Albert haar halen. - Wat bleef je lang, zei hij, toen ze terug gingen door de straten. - Moesten jullie elkaar zoo veel vertellen?

- Ja.
- Ada is een lief moedertje, hè? Zal jij ook zoo zijn?
- Ik weet niet - soms lijkt het me haast te veel.
- Wat?
- Een kindje te hebben;- Ada was verdrietig vanmiddag, daarom ben ik gebleven.
- Wat was er dan?
- Ik weet het niet; ik geloof dat ze den laatsten tijd veel

uit ging met vroegere vrienden. Ze zei: ik heb mijn ouwe kameraden weer ontmoet.

- Och -

- Maar Theo ziet alles; ik heb een groot respect voor dien man. Als we de dingen maar weten van elkaar - dat is zoo veel.

Ze zwegen even.

- Schiet ik niet erg te kort, kind, tegenover jou?

- Waarom zeg je dat?

- Mijn geest is misschien niet meer soepel genoeg -

- Jij? die geraden hebt, dat ik de herderinnetjes wilde overschilderen?

- Doordat ik er zelf aan gedacht had. Maar ik heb ook gedacht, dat we liever buiten moesten gaan wonen, in een klein huis - en alles inrichten zooals we het zelf willen.

- Meen je dat? - zou je het prettig vinden?

Hij knikte. - Ik heb al een paar ontwerpen gemaakt; straks zal ik ze je laten zien.

- En je wilde dicht bij Ada wonen.

- Niet nu ik jou hebe Bovendien: *jij* wilde dat. - Hij stak den sleutel in de huisdeur. - Nou, wacht maar Josientje, we zullen doen wat we beiden willen.

Negende hoofdstuk.

I.

Ze woonden aan de rivier, in een klein, baksteenen huis. Een beetje Holland moet er bij, had Albert gezegd. Maar Josien vroeg alleen om een rieten dak, een dat ver naar omlaag liep, zoodat je er bijna met je hand aan raken kon.

- En zullen we het dan hoog laten opsteken in de lucht? meer dak dan muren? - Hij had zoo veel ontwerpen gemaakt, dat ze op 't laatst niet meer konden kiezen. Nu zeiden ze soms lachend, dat de aannemer een verkeerd plan had uitgevoerd, - maar dat het verkeerde toch het mooiste was. En ze noemden hun huis: Het hooge dak. - Het stond zoo parmantig op de aarde als een kabouter met een groote puntmuts. De tuin helde aan de voorzij naar het water. Door een bocht van de rivier zagen ze maar weinig van de stad. Het traag-stroomende water leek daar een klein meer te vormen, een wijden plas, waarover de wind kabbelingen golfde en de zon haar helle glinsters wierp. Albert hield van het water. Het geeft aan de aarde een glans van helderheid, zei hij, en, in den hemel, een vage troebeling van wolken. Het wil ons leeren ons aardsche leven te kennen - en lief te hebben. - En alle hoogere bedoeling in nevels te laten? - had Josien gevraagd, naar

hem opkijkend. Hij glimlachte. - Denk jij graag aan Gods bestier? het is ondoorgrondelijk.

- Maar de wolken spiegelen zich weer in het water - en we komen van het mysterie niet los.

- Goed - maar ik kijk soms tot op den bodem van mijn leven als op de bedding van de rivier.

- En wat zie je dan?

Hij keek haar aan. - Kan je het niet óók zien?

Ze schudde haar hoofd, een beetje bevangen. - Vraag mij zulke dingen niet;- en, hem plotseling omvattend: maar blijf nog wat bij me, bij mij en het kind. Later zal ik Eefke zoo véél van je moeten vertellen. - Dikwijls als ze zinspeelde op zijn dood, streelde hij zacht heur haar. En eens verwonderde het haar dat hij, die zooveel van het leven hield, nooit een gemakkelijken troost zocht, zich beroepend op zijn kracht en gezondheid.

- Je voelt je toch goed, is 't niet?

- Zeker, vrouwtje.

- Je kunt nog jaren, jaren de zelfde zijn.

- O ja - misschien.

- Vind je het oneerbiedig om voorspellingen te doen?

- Neen, maar wel onverstandig.

- Je hebt dit huis laten bouwen ook voor je zelf.

- Natuurlijk; dacht je voor Eefke? - het kind zal misschien de heele wereld doortrekken.

- En ik?

Langzaam zei hij: Dat wteet ik niet. Als je je later nog herinnert dat je hier met mij gewoond hebt, dan is het al goed.-

Kort voor de geboorte van het kind stierf Josiens vader; ze kon toen niet naar Holland gaan. Maar de moeder, oud

en verschrompeld in haar rouwkleeren, kwam voor korten tijd bij hen, en gaf haar teerste zorgen aan Josien en de kleine Eva. Naast haar leek Albert forsch en jong en in den klank van zijn stem ging haar klein geluid verloren, als ze beiden zich over het kindje bogen met lachjes en lieve woorden. Hij was blij met het kind, hij noemde het zijn eerst-geborene. Maar hij liep den tijd niet ver vooruit. - Als Eefke loopt, zei Josien, moeten we een hek om den tuin laten maken, want met jouw liefde voor het water in zich, zal ze -

- O, we zullen wel zien. En je kunt een kind veel leeren, jij meer dan een hek.

- Misschien. Er zijn ook kinderen die nooit naar hun moeder luisteren.

Ernstig antwoordde hij: zulke dingen moest je niet zeggen.

Ze ging naar hem toe. - Neen, ik weet het - maar toch - Kon ik zijn als jij -

Hij nam haar handen in de zijnen. - Hoe dan wel?

- Zoo - vertrouwend.

- Maar kind - moest ik *jou* dan wantrouwen?

- Ja - en dat doe je wellicht ook, in je hart, maar je toont het me niet.

Glimlachend schudde hij zijn hoofd. - Och vrouw, wanneer word je wijs -

Later dacht ze dikwijls aan die woorden, als ze haar kracht door veel onnoodige vragen dreigde uit te putten. Wanneer zou ze stil worden en vertrouwen? -

Toen Eefke een jaar of drie was, ging Albert nog vrij geregeld naar de stad, meest in den middag, als het kind sliep. Hij vroeg Josien niet, wat ze met haar tijd ging doen, maar teruggekeerd vertelde hij van zijn eigen kleine be-

vindingen en wist naar haar te luisteren. Ze merkte wel, dat hij haar het liefst van het kind hoorde vertellen; het kwam haar soms voor dat ze meer vertelde dan ze wist. Dan lachte ze wel eens en zei: onder jouw vragende oogen wordt het alles tweemaal meer dan het was.

- Mooi, - zei hij - waarheid en verdichtsel hoeven niet onderscheiden te worden:

- Maar ik fantaseer niet, ik zie alleen plotseling zoo veel kanten.

- Ja - het leven is veel-kantig.

Dikwijls ging ze hem met Eefke tegemoet tot het eindpunt van de tram, of, als het mooi weer was, nog verder, tot de aanlegplaats van de boot.

Het kind was gezond en vroolijk; het had vroeg leeren loopen en vroeg praten.

- Heb je dat om mij gedaan - zei Albert eens, het kleine blanke gezichtje dicht bij zijn groot gezicht;- om mij, dat ik het nog hooren zou? Kindje, mag ik je voorzichtige kusjes geven.? - Ze antwoordde met een omhelzing en veel lieve naampjes. O, ze kenden elkaars verrukkingen al zoo goed. Ze konden elkaar vragen: ben je blij? - en met lachenden ernst antwoorden: ja - heel blij.

- Hoe dan? - Zoo blij als het water, wanneer de zon schijnt. - En ik, had ze eens gezegd, zoo blij als de bloempjes als het regent, - want ze had juist geleerd waarom het toch ooit regenen moest. Ze leerde ook alles wijsjes die Josien zong en soms verraste ze met de woorden. Toen ze eens, moei-gestoeid, in het gras bleef liggen naast Albert, zong ze: die Treu' ist hier, solist liegen bei mir - en voegde er rustig bij: Moeder zingt het altijd voor jou, hè?

- Ja - zei hij, vind je het mooi?

- Ik ken het niet heelemaal, het is zoo lang. Bis das Meer will trinken die Bächlein aus, dacht hij, maar voelde geen dreiging van dood. Alleen had hij Josien op dat oogenblik willen zeggen: wees gelukkig - o, wees gelukkig.

- Er kwam een zomer waarin ze heel veel buiten waren e De rivier glansde in het hooge licht. De struiken aan haar oevers drongen hun buigzame takken tusschen het riet door en zochten het water. Zwaluwen vlogen vlug en laag en hoog tegen de licht-kaatsende lucht, klapwiekend, stonden de leeuweriken en jubel-zongen. Een bootje, klein en breed als een notedop, lag vastgemeerd voor 'Het hooge dak'. Eefke wist dat ze er nooit alleen in mocht gaan. Ze liep er wel eens langs, nam het dikke touw in haar handjes en berekende of ze het, met een sprongetje, zou durven. En de slotsom was: wel durven, maar niet doen. Ze zat het liefst op den bodem, dicht bij de knieën van vader. Dan moest ze een klein beetje omhoog kijken en zag het water - zoo groot, zei ze, en heelemaal zonder randen. Ze hield ook van stil liggen drijven, naast de hooge rietstengels; dan tuurde ze tusschen ze door naar de struiken en het verre groene gras van den oever. Het land is nog zoo ver weg, zei ze - ik kan het zien, maar niet pakken. - Dikwijls roeide Albert naar het weiland aan den overkant; het stond vol bloemen en het geurde naar vocht en vruchtbare aarde. Eens vertelde hij Eefke van een man en een vrouw die ook met een bootje waren gekomen, en in die zelfde wei bloemen hadden geplukt, en een krans gevlochten. En ze waren toen zoo gelukkig als menschen maar konden zijn, - want ze

hadden elkaar heel lief. Maar er kwamen andere menschen van de groote stoomboot gestapt en die zeiden tegen de vrouw: foei, je moest naar het huis van je moeder gaan en aan de wasch helpen. En tegen den man zeiden ze: jij moest bij de soldaten zijn in de kazerne. Toen sliepen de man en de vrouw dien nacht nog in het huis aan de rivier, maar den volgenden morgen gingen ze terug naar de stad en ze zagen elkaar nooit meer. Maar ze dachten altijd aan het weiland waar ze bloemen hadden geplukt.-

Sinds dien noemde Eefke de wei het land van de sprookjes, en ze wilde er andere vertelsels hooren. Tegen Josien zei ze: moeder, vader vertelt wel eens sprookjes die eigenlijk niet voor kinderen zijn. Ze probeerde het ook na te vertellen, maar dat van de soldaten in de kazerne had ze niet goed begrepen. Glimlachend biechtte Albert, dat hij een voorval had verteld uit een van de boeken van Fontanet Hij zocht het op voor Josien, en schreef later op het titelblad een jaartal en: Eefke, dit is een sprookje voor groote menschen. - Turend op die woorden zag hij haar vaag als volwassen meisje, haar fijn, blozend gezicht, haar lachende oogen. Recht en fier zou ze worden - en wat zou ze zich van haar jeugd herinneren? Haar vader wellicht niet, maar misschien de kleine boot, waarin ze uren kon spelen - en iets van hun beider geluk, want ze hadden elkaar heel lief. Hij Jioorde haar zeggen: moeder. Ze leek niet op Josien; ze zou een ander leven hebben, forscher en blijer, of misschien tragischer? Hij praatte eens over haar toekomst, vroeg: zal je Eefke zooveel mogelijk laten leeren? - Josien keek een beetje verwonderd naar hem. - Hecht jij zoo veel aan kennis? - Zeker, aan het streven naar kennis, de zelfbe-

heersching die er voor noodig is, het stijlgevoel, dat we in ons ontwikkelen.

- Maar ik houd niet van een bepaald vak, van dokter of advokaat.

Hij lachte. - Je zegt dat zoo benepen. Misschien heeft het kind een uitgesproken aanleg, dat zou gemakkelijk voor je zijn.

- Ja - Hij zag dat ze aarzelde. - Wat is er?

- Ik denk zoo zelden aan later; dat is zeker niet goed van me. Ik meen in jou te zien dat je voor het oogenblik leeft, en toch hoor ik dan soms je gedachten over de toekomst. Ik kán niet denken hoe het zijn zal, als jij er niet meer bent; nooit eerder heb ik me zoo afhankelijk gevoeld.

Hij schudde zijn hoofd. - Dat geloof ik niet. Denk eens terug aan je leven. - Ze sloot haar oogen en dacht na; tranen drongen tusschen haar wimpers door.

- Ik weet het niet - geluk maakt zwak, misschien.

Zacht zei hij: door het geluk zal je weerbaar worden.

Dien zomer ging Albert maar zelden naar de stadg Hij zei dat hij wilde genieten, dat hij jong werd in de milde lucht. Veel werkte hij in den tuin, met Eefke die naar hem keek en babbelend meehielp. Het kind liep op klompjes en droeg een grooten zonnehoed op haar blonde hoofd. Zoo liet Josien een foto van haar maken, naast een hooge, vol-bloeiende stokroos. - Dit is hoe ik wás, zei ze een paar weken later - want ik word groot. - Albert hief haar op in zijn armen. - Zoo, mijn klein boerinnetje. - En, om de aandringende gedachten kwijt te raken, vroeg hij: wat zal er van de stokroos worden?

Ze antwoordde heel beslist: dat is geen mensch, dat blijft

altijd hetzelfde - en ze lachten. In dien tijd trof het Josien wel eens dat zijn teerheid, het bijna onaardsche van zijn ouderdom, hand in hand gingen met Eefke's brooze jeugd. Zijn hoofdhaar was zoo ijl geworden en bijna wit, het voelde aan als glanzend-gesponnen zij. Maar hij liet het graag wapperen in den wind als een jongen zijn kuif. Er kwam in Josien een strakke aandacht voor hem en het kind, aandacht die niet zweemde naar angst of bespieden, maar haar leven liet als buiten zich zelf om, zich volkomen gevend. Albert zag het, en werd er nog rustiger door. Zoo kwam de herfst.

II.

Op een avond zaten ze voor de open tuindeuren. Eefke sliep, Albert kwam juist terug van haar bedje. Ze had volmaakt stil gelegen en door het suizen van den wind hoorde hij haar lichte ademhaling niet. Deze woorden waren hem in de gedachte gekomen:

‘Denn ohne Leben so, wie lieblich lebt es sich,
So weit vom Sterben, ach, wie stirbt es sich so leicht.

Hij herhaalde ze nog in zich zelf, hij dacht ook aan mevrouw Weicht, wier doodsbericht dien middag was gekomen. Weer wilde hij zeggen: de dood is niet leelijk, Josien - want hij zag dat ze er over peinsde. Maar in haar gezicht was op dat oogenblik iets heel jongs, dat zich leek te verzetten tegen - het leven.

- Weet je wel - zei hij, dat dood en leven één zijn? Ze knikte vaag en tuurde naar buiten. Een lijster hipte over het gras, - een groene rups in zijn snavel - zijn

veeren glansden blauwig-zwart. De dag kwijnde weg - het licht werd bleek.

- Vertel nog eens wat van haar, zei Albert; ze was gelukkig, niet?

Schuchter zei Josien: ik heb nog niet heel veel aan haar gedacht;- ik geloof dat ik altijd aan jou denk, - je bent toch niet ziek? - je kunt er zoo teer uitzien. Iederen dag sterven er menschen, dat weet ik wel. Maar - het treft ons zoo zelden. Alleen jij - als jij zou sterven -

- Maar kind - Hij schoof zijn stoel naast de hare. - Kijk, ik zou nog voor je willen knielen als een jonge man en je zeggen: bederf de mooie dagen niet, die we samen hebben.

Ze stak hem haar handen toe.

- Het ging zoo goed, den laatsten tijd - je maakte geen zorgen.

- Dezen zomer - zei ze - zal ik nooit vergeten.

Hij glimlachte bijna onmerkbaar. - Zeg eens, Josien, zeg eens eerlijk: wanneer wilde je me laten sterven? - Ze boog haar hoofd naar hem toe en schreide. Hij nam haar voorzichtig tegen zich aan. - Deze zomer - is dit de laatste geweest? denk je dat? Maar waarom? - ik ben nog niet zóó oud. Ja - mijn hart is niet heel sterk meer - maar - er kloppen zwakkere harten. Toe, Josien - en je hebt zoon jong, jong kind -

Ze hield op met schreien en keek hem aan. - Hoe weet je dat je een slecht hart hebt?

- Och, dat is me al lang geleden gezegd, en ik merk het ook wel eens. Ik loop nu nog bijna zoo hard als Eefke;- maar dat zal niet lang meer duren, doordat zij als een pijl

uit den boog wordt. Een jonge vader is een beetje aardiger - maar - we hebben het beiden zoo gewild. - En is dit alles nu om te huilen?

Ze zaten zwijgend in elkaars omarming. De avondwind streelde de buigzame takken van de heesters, - een houtduif koerde van ver.

Met rustige stem begon Josien over mevrouw Weicht te vertellen, kleine, uiterlijke dingen eerst, zonder samenhang met haar leven. Langzamerhand richtte ze zich meer op, en er kwam een glimlach om haar pratenden mond. Van haar reis naar Genua sprak ze, het overweldigende van dat zonnige land; de kleuren, de wemelingen van het licht op het water. En toen Erichs moeder, die openstond om te genieten. En ik - zei ze - ik had zoo diep in den winter geleefd.

- Ja - kind. En jullie huis in Holland, was dat veel grooter en mooier dan dit?

Ze knikte. - Maar ik wist niet wat ik er doen moest; zoo maar leven, dat kon ik niet.

- Dien langen winter te boven komen.

- Ja; o, Albert, ik heb zooveel dagen verknoeid.

- Dat doen wij menschen eenmaal zoo.

- Jij toch niet.

- Ik? - wat weet je eigenlijk van mijn leven?

- Alles - ik weet hoe je er door geworden bent.

- Ja? - Dat is goed. Soms denk ik, dat ik je allerlei dingen moest vertellen - maar ze komen me dan nooit zoo heel belangrijk voor. Ik ben een beetje zwijgzaam, hè? Je moet eens luisteren, hoe de wind in de bladeren speelt - er is een zachte deining van geluid door den avond.

- Ja - zei ze fluisterend.

- Langzamerhand worden de dingen van het groote leven om ons heen zoo mooi voor ons.

- Mooier dan het eigen leven?

- Ja - en dat maakt het afscheid nemen lichter.

't Was haar of zijn woorden wegdreven, luchtig, met den wind den grooten avond in. En hij hoorde den zachten zucht van haar adem, niet meer geschokt door wat hij had gezegd.

Tiende hoofdstuk.

I.

Ze was naar Holland gereisd om het sterven van haar moeder. In het oude huis, temidden van veel haastig komende en gaande menschen, bewoog ze zich vreemd en loom. Na moeders eersten blik op haar, de mat-geprevelde woorden waarvan ze alleen haar naam verstond, - had ze aan teruggaan gedacht. Iets van haar jeugd her-beleefde ze in den trein bij 't komen. Haar jeugd, dat was óók: de armelijke thuiskomst, nadat ze Ada voor 't eerst had gezien, - haar vlucht voor het leven - maar het was niet te ontvluchten. Na die jeugdgedachten, die haar veel deden navoelen van wat was geweest, stond ze bij het bed van haar moeder, een oogenblik als een wankel kind, dat huivert voor de hardheid van den dood, dan weer rustig en diep - in zelf tot sterven bereid. - En daarna kon ze niet anders meer dan denken aan haar leven met Albert en het kind, aldoor denkens Ze had wel van huis gekund - och ja; het dienstmeisje was vertrouwd, en Albert zou steeds bij Eefke zijn. - Die twee hebben het goed samen, dacht ze. Maar ze wist ook dat ze veel, telkens weer, over haar zouden praten, en ze voelde één groot verlangen: bij hen terug te zijn.

Ieder dien ze ontmoette, vroeg haar naar haar man en kind. Dan wist ze maar enkele woorden, waarachter een

gaping viel van verwachten, want haar glanzende glimlach deed zooveel méér vermoeden. - We maken het goed. Albert heel goed; ja - het kind is lief. Ze voelde al haar dagen met hen als een sterke eenheid van leven, iets dat groot was en gaaf, dat ze niet kon verklaren met menschelijke woorden. Dit kan alleen geleefd worden, dacht ze, en zóó begrepen.

Gerda was wel verwonderd. - En verder? pak eens uit, Josientje. Maar Franz vroeg: wat is er hier bij ons van je, alleen je lichaam?

Met groote inspanning keek ze toen naar de werkelijkheid. Gerda en Ann-Mary, haar zwagers, al die luisterende gezichten. Haperend zei ze: moeder heeft me herkend, eenmaal - en natuurlijk ben ik niet graag lang weg, Eefke is nog zoo jong en ik ben het niet gewoon, zonder Albert te zijn.

Gerda lachte een beetje. - Het is bij jou altijd in uitersten. Je kunt toch blijven om óns, in hoe lang hebben we je niet gezien?

Bedachtzaam zei ze: Jij zou toch ook niet om mij weggaan van je man - tenminste: als ik je niet noodig had?

- Noodig? och, dat is niet zoo precies af te wegen. Maar in ieder geval: je bent er nu nog.

- Was er dan sprake van weggaan? vroeg Frans.

- Neen, we hebben er nog niet over gesproken, maar als moeder gestorven is, wilde ik gaan. - Ze luisterde naar haar eigen woorden; 't kwam haar plotseling voor of ze geroepen was. Ze voelde een heeten drang door haar lichaam stuwen; ze wilde opstaan, maar bedwong zich. - En na die sterke ontroering ging haar adem traag. - Ik ben soms

ongerust over Albert - zei ze zacht. Ze voelde een hand op haar schouder en hoorde de stem van Frans: Ja, natuurlijk moet je gaan, als je wilt.

Toen ze een week thuis was, stierf de moeder. Josien wachtte de kist nog af, de kleine, smalle kist, waarin iets werd gelegd dat aan de moeder had gehoord, - iets heel nietigs. - Toen ging ze. - Ze voelde nauwelijks de afkeuring van de zusters - ze hoorde Alberts stem, zag zijn handen, zijn glimlach, zag hem leven, daar waar zij ook zijn wilde, in het huisje aan de rivier, bij het kind.

In Berlijn aangekomen, voelde ze zoon jachtigen angst in zich, dat ze een auto nam, en met saamgeknepen handen voor zich uit tuurde, als wilde ze de verte naar zich toe halen, te niet doen. Eindelijk stond ze voor het hek van haar huis. Bevrediging en onrust hielden elkaar in evenwicht. Ze zag niets in den tuin, niemand voor het raam. Ze wilde roepen: hier ben ik! - maar trad vlug en zwijgend binnen.

Het was een uur of elf in den morgen. Lentelicht, scherp tusschen wolken door, viel mateloos door alle ruiten. In de huiskamer was niemand; bloemen stonden op tafel, de zon flonkerde in kristal. Ze liep naar de keuken. Een verpleegster stond bij de rechtbank, heel rustig, alsof ze er al lang was, en roerde iets aan in een kom.

- O, vroeg ze - bent u mevrouw Busky?

Het flitste door Josiens gedachten: Albert - ernstig - of Eefke - iets - iets gerings, een kinderziekte.

- Wat is er? - mijn man?

- Ja, mijnheer is ziek. Geeft u mij uw mantel, - laten we even naar binnen gaan.

Maar Josien verroerde zich niet. - Zeg het me gauw -

waarom ben ik niet gewaarschuwd? - waar is Eefke?

- U moet zich niet ongerust maken, u kunt naar mijnheer toe gaan. Het kind is bij mevrouw Schwäder. Gisteravond hebben we u een telegram gestuurd. Het is een kleine aanval van beroerte. Hoe kunt u hier al zijn? bent u niet moe?

Even drong het tot haar door dat die vrouw vriendelijk tot haar sprak - toen liep ze haar voorbij, de trap op, de slaapkamer binnen.

Aan Alberts oogen zag ze dat hij haar kende, dat zijn geest helder was; maar hij bewoog zijn lippen niet, glimlachte niet. Ze kuste hem licht op zijn voorhoofd - Dag, fluisterde ze - dag, ik ben weer bij je.

En als hij haar toen maar had kunnen antwoorden - als hij niet zoo smartelijk roerloos was gebleven. Nu, haar hoofd weer opheffend boven het zijne, besefte ze dat de groote slag was gevallen. Ze knielde bij het bed, dorst niet te praten, niet te snikken. Zoo lag ze - tot ze zich bewust werd van de stilte tusschen hen, en ze haar hoofd voorover liet vallen, wanhopig schreiend.

Maar even later voelde ze haar schouders aangeraakt en de verpleegster zei: Mevrouw, laat ik u eens vertellen, - ja, mag ik u zeggen hoe u *niet* doen moet? - Ze liet zich meetroonen en luisterde naar het verhaal van Alberts ziekte, dat haar woord voor woord de enge ruimte afbakende, waarop haar gedachten nog mochten leven.

Later zat ze uren bij zijn bed. Ze vroeg niet meer naar Eefke. Langzaam zag ze den grooten tijd voorbij schuiven; - nooit eerder had ze zoo duidelijk den val en den klim van het licht gezien, de keten van dag en nacht; nooit sterker

dan nu voelde ze het tijdelijke van het leven onder den boog van eeuwigheid.

Nu was het lente. In den zomer zou Albert er niet meer zijn. Ze herinnerde zich den vorigen zomer, toen hij haar gevraagd had: zeg eens, hoe lang wil je me nog laten leven? Ze zag zijn stille overgaaf aan den dood; zij oogen waren dicht gevallen en hij kon ze niet meer openen - maar hij streed niet. Langzaam werd het einde aan hem voltrokken.

II.

En Eefke groeide op. Ze was een levensblij en gezond kind. Heur haar, dat heel licht was geweest, werd een tintje donkerder. - Het zal er mee gaan als met het koren, had Albert voorspeld - dat eerst zoo pril en weifelend van kleur is en dan blond wordt en gouden. En hoe, had Josien gevraagd, zal het gaan met haar korenbloem-blauwe oogen? En hij antwoordde: die zullen misschien grijs worden, door veel denken. Maar haar oogen bleven van een sterk en stralend blauw.

Den eersten tijd na Alberts dood was het Josien alsof ze weinig van het kind hield. Veel menschen hadden haar geschreven, dat ze zeker troost zou vinden in haar dochtertje. Ze las over die telkens weerkeerende woorden heen, zonder diep gevoel. Wel was ze steeds voor en met Eefke bezig, naaide kleertjes, ook voor de poppen, ging het kind lezen leeren, maar 'twas of het alles buiten haar hart omging. Ze voelde dat ze werken moest en deed het, rusteloos, en met veel overbodige woorden en gebaren. Het duurde maanden voor ze haar eigen rammelende stem ging hooren,

die als een voos geruisch haar overal begeleidde. Maar toen verstilde ze ook plotseling. Ze vroeg zich af of Eefke de verandering in haar zou merken, en ze zag dat ook het kind rustiger werd en een drang ging openbaren naar zachte vertrouwelijkheid. Ze zag de wending in het kind: het keerde zich naar haar, met alle warmte en innigheid die het den vader had gegeven. En ze zei zich zelf: dit is, doordat ik weer durf denken aan hem, mijn geest zich richt naar den zijnen, die ons zoo goed was. Die onbewuste houding van het kind ontroerde haar zoo, dat ook zij alle beperkingen ophief, en stil verder leefde met alle beproefde krachten van haar hart.